

□ MOSLEM REZAEİ AMALEH
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Gönderilme Tarihi: 05/11/2021
Kabul Tarihi: 05/12/2021
Revizyon Tarihi: 24/01/2022

KAŞKAY TÜRKÇESİNDE BİRİNCİL UZUN ÜNLÜLER PRIMARY LONG VOWELS IN QASHQAI TURKIC

Öz: Kaşkay Türkçesi, Eski Oğuzcanın bazı özelliklerini koruması sebebiyle özellikle Oğuzca araştırmalarında önemlidir. Ancak bazı problemlerden dolayı bu Türk lehçesi bugüne kadar iyice araştırılmamış ve birçok yönden söz konusu Türk lehçesinin araştırılması 21. yüzyıla kadar ertelenmiştir. Kaşkay Türkçesinin daha iyi tanınması için, Kaşkay Türkçesindeki birincil uzun ünlülerin varlığı ve izleri araştırılmaya değer konular arasındadır. Kaşkay Türkçesinde Ana Türkçe döneminden kalan birincil uzunlukların bir kısmı korunmuş, bir kısmı düzenli ve anlamlı bir şekilde başka fonetik olaylara yol açmış, bir kısmı ise kısalmıştır. Birincil uzun ünlülerin niceliğindeki değişme; ikizleşme, öndamaksillaşma, ötümlüleşme, türeme, düzleşme, genişleme ve daralma gibi farklı ses değişimlerine yol açmıştır. Kaşkay Türkçesinde birincil uzunlukların en belirgin, güvenilir ve istinat edilebilir belirtisi ünsüz ikizleşmesidir. Bu çalışmada karşılaştırmalı yöntemle, Kaşkay Türkçesinde olan birincil uzun ünlülerin varlığı; Ana Türkçe, Eski Türkçe ve Çağdaş Türk Lehçeleri ile karşılaştırılarak ele alınmıştır. Bu incelemede birincil uzun ünlülerden doğan ikiz ünlüye sahip kelimeler ve başka örnekler de gösterilmiş, aynı zamanda Türkçede birincil uzun ünlülerin varlığı yönündeki iddialara yeni örnekler eklenerek bu fonetik olayın daha fazla aydınlatılmasında katkıda bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Kaşkay Türkçesi, Kaşkayca, ses bilgisi, birincil uzun ünlüler, Oğuzca.

Abstract: Qashqai Turkic is especially important for Oghuz researches because it preserves some features of Old Oghuz. However, due to some problems, this Turkic language has not been thoroughly researched until today, and in many ways, the research of this language has been postponed until the 21st century. The existence and traces of primary long vowels in Qashqai Turkic are among the subjects worth investigating for better recognition of Qashqai Turkic. In Qashqai Turkic, some of the primary lengths from the Old Turkic period have been preserved, some of them have been regularly and significantly evolved into other phonetic events, and some have been shortened. The change in the quantity of the primary long vowels has generally led to gemination. In this study, the existence of primary long vowels in Qashqai Turkic is discussed by comparing them with Old Turkish and Contemporary Turkic Dialects. In this review, gemination word and other examples from primary long vowels are also shown; At the same time, new examples have been added to the claims of the existence of primary long vowels in the Turkic Dialects and contributed to the enlightenment of this theory.

Keywords: Qashqai Language, Qashqai Turkic, phonology, primary long vowels, Oghuz Turkic.

GİRİŞ

Boğumlanma süresi normal bir ünlünün süresinden daha uzun olan veya normal uzunluktaki iki ünlünün boğumlanma süresi kadar olan ünlüye uzun ünlü denmektedir (Korkmaz 1992:156).

“Birincil uzun ünlüler herhangi bir ses değişmesinden ortaya çıkmamıştır. Türkçe kelimelerin kök hecelerinde Ana Türkçe devrinden beri var olduğu kabul edilen ünlülerdir. Bu uzunluklar bugün bazı Türk lehçelerinde düzenli olarak korunmuş, bazılarında ise yer yer devam etmekte birlikte kısalmış ve kısa ünlülerle karışmıştır: *āb* “av”, *āç*- “acıkmak”, *bār* “var”, *ōt* “ateş”, *bēş* “beş”, *ūç* “üç”, *sūt* “süt”, *yōk* “yok” (Korkmaz 1992:15).

Türkçede birincil uzun ünlülerin varlığını, ilk kez 19. yüzyılda Otto Böhtling “*Über die Sprache der Jakuten, St. Petersburg, 1851*” adlı eserinde, Yakut Türkçesindeki uzun ve ikiz ünlüleri Mişer Tatarcasına ait dil malzemesiyle karşılaştırma yaparken ortaya çıkarmıştır. Böhtling, Yakut Türkçesindeki ikiz ünlülerin Nijniy Novgorod Tatar ağzındaki uzun ünlülere denk gelmesini fark etmiştir. Macar bilgin Budenz, Hive Özbekçesinde birincil uzunlukların olduğunu savunmuş ve *kān*, *āt*, *bōr*, *bōri*, *tūz* sözcüklerini örnek vermiştir. Radloff birincil uzun ünlüler sorununa değinmiş, Ana Türkçede birincil uzunluğun olmadığını ve ortaya çıkan bütün uzun ünlülerin iki ünlü arasında kalan ünsüzün kaybolması sonucu ünlülerin birleşip kaynaşmasından ortaya çıktığını savunmuştur. Bunu ispat etmek için de bazı sözcüklerin köklerinin bugünkünden farklı olduğunu öne sürmüştü; örneğin, Türkçe *āt* “ad” sözcüğünün *ayt*-tan ve *ūs* “nesil, soy” sözünün *ulus*-tan geldiğini savunmuştur. Karl Foy, Göktürk Yazıtlarında *at* “ad” ile *t* “at”; *aç* “aç” ile *ç*-“açmak” sözcüklerinin yazımında farklı ünlü kullanılmasına ilk kez dikkat çekmiş ve bu yazılış farkının uzun ünlülere işaret ettiğini belirtmiştir (Tekin 1995:1-7).

Birincil uzunlukların varlığı konusunda, Orhun Yazıtlarındaki yazılışla ilgili Osman Nedim Tuna, Karl Foy’a katılarak *at* ve *az* gibi sözcüklerin yazılışını örnek vermiştir (Tuna 1988:218).

Bugüne kadar yapılan araştırmalara göre, Ana Türkçedeki uzun ünlüleri modern Türk lehçelerinden Yakut Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Halaç Türkçesi düzenli olarak korunmuştur. Kaşkay Türkçesi, Özbekistan’ın Harezmi bölgesindeki Oğuz Türkçesi, Çuvaş Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Gagavuz Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve diğer Türk yazı dilleri ve lehçeleri ise farklı sayıda uzunlukları korumuştur. Ana Türkçenin uzun ünlüleri, sonraki dönemlerde kısalarak kısa ünlülerle bir olmuş, ancak pek çok kelimedede bugüne değin görülen çeşitli seslik izler bırakmıştır. Bu yazıda, Kaşkay Türkçesindeki birçok birincil uzun ünlü örneğinin korunduğu, ayrıca birincil ünlülerin Kaşkay Türkçesinde düzenli olarak ikizleşmeye yol açtığı gösterilmeye çalışılacaktır.

Kaşkay Türkçesi

Kaşkay Türkleri, Oğuzların 10. yüzyıldan başlayıp İran, Anadolu ve Kafkaslara olan göçleriyle birlikte Batı Asya’ya gelmişler ve zamanla merkez ve güney İran’a yerleşmişlerdir. Kaşkay Türkçesi, güney ve merkez İran’da yaşayan ve kökenleri göçebe Türk boylarına dayanan Kaşkay halkının dilidir. Son Araştırmalar Oğuzca’yı temel olarak üç gruba ayırmaktadır. 1. Doğu Oğuzca: Türkmen Türkçesi ve Horasan Türkçesi; 2. Batı Oğuzca: Türkiye Türkçesi, Gagavuz Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi; 3. Güney Oğuzca: Kaşkay Türkçesi, Sonkori [Sunkur] Türkçesi, Aynallu [İnanlı] Türkçesi, Afşar Türkçesi (Johanson 1998:82). Son zamanlarda bilimsel araştırmaların artmasıyla birlikte Kaşkay Türkçesinin özellikleri ortaya çıkmış ve Türk lehçelerindeki yeri daha fazla açıklık kazanmıştır. Kaşkay Türkçesi ve İran sahası üzerine araştırma yapan Doğan, Kaşkay Türkçesinin diğer Oğuz Lehçeleri gibi müstakil bir Türk Lehçesi olduğunu savunmuştur (Doğan 2021:167-201). Tarihî açıdan Kaşkay Türkçesi yüzyıllar boyunca kendi coğrafyasında ve kendi sosyokültürel koşullarında müstakil bir şekilde gelişmiştir. Bu nedenlerden dolayı ve dil bilimsel ilkeler ve ölçütler esasında Kaşkay Türkçesi bağımsız bir Türk Lehçesidir.

Kaşkay Türkçesinde Birincil Uzun Ünlüler

Kaşkay Türkçesindeki birincil uzun ünlülere Türkiye’de ilk kez Talat Tekin değinmiştir. Tekin, Romaskeviç’in “*pensi kaşkaytsev, Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii, V:2, leningrad 1925, s. 573-610*” adlı eserine dayanarak Kaşkay Türkçesindeki bazı uzunlukları göstermiştir (Tekin 1995:57-61).

Kaşkay Türkçesinde birincil uzun ünlülerin korunması ve bu korunmanın nedeniyle ilgili birkaç noktaya değinmek gerekir:

1. Yakın zamana kadar izole, kendi içine kapanık ve geleneksel bir topluma sahip olan, hayvancılıkla uğraşan ve göçebe yaşamını sürdüren Kaşkay Türkleri; Eski Türklerin yaşam biçimi ve bazı kültürel ve geleneksel özelliklerini korudukları gibi, Eski Türkçenin bazı dil özelliklerini korumaları doğaldır.

2. Kaşkay Türkçesi, resmî ve yaygın bir yazı diline sahip değildir. Bu nedenle bugüne kadar Kaşkay ağızları, yazı dilinden etkilenmeyerek standartlaşmaya gitmemiş ve bazı yönlerden eski telaffuz şeklini korumuştur. (Şu sonucun tam tersi olarak, resmî ve yaygın bir yazı dilinin olmaması, Kaşkay Türkçesini daha çok olumsuz yönde etkilemiş ve birçok Türkçe ögenin değişmesine, kayıp ve yok olmasına neden olmuştur).

3. Birincil uzunluklar, Türkçenin tarihsel ses biliminin alfabeden kaynaklanan problemleri konularından biridir. Bazı diğer fonetik özellikler gibi, ünlü uzunlukları da Türkçenin hiçbir döneminde düzenli şekilde alfabeyle yansıtılmamıştır. Kaşkay Türkçesinde de diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi, söz konusu uzunluklar yazıya yansıtılmamıştır. Bu nedenle birincil uzunlukları tespit edebilmek için yazı dilinden ziyade konuşma diline başvurmak gereklidir. Alfabeyle yansıtılmamış olmak, bir sesin olmadığı anlamına gelmez.

4. Çoğu Kaşkay Türkü, birincil uzunlukların olduğunun farkında değil ve yalnız konuşma sırasında otomatik olarak bu sesleri söylemektedir. Normal bir konuşur için birincil uzunluklar örneğin /a/, /b/, /c/ sesleri gibi net ve hemen fark edilebilir cinsten değildir. Bu uzunlukları ayırt ve tespit edebilmek için karşılaştırmalı yöntemlere başvurmak daha isabetlidir.

5. Birincil uzunlukların korunması, bütün Kaşkay ağızları için geçerli değildir ve bazı ağızlarda söz konusu ünlüler kısalmıştır.

6. Kaşkay Türkçesinin yazımında, uzun ve kısa ünlüler aynı harflerle yazılır. Örneğin yazı dilinde *اوت* [ot] “ateş” ile *اوت* [ot] “bitki” aynı şekilde yazılır ancak konuşma dilinde bunların söyleniş biçimleri farklıdır.

7. Birincil uzun ünlülerin telaffuzunun Kaşkay boylarında farklılık göstermesinin tam tersi olarak, birincil uzunluklardan doğan ünsüz ikizleşmeleri, genelde bütün Kaşkay ağızları için aynı ve standarttır. Bu nedenle de ünsüz ikizleşmesi yazı diline yansımıştır. İkizleşmede, ünsüzlerin söz konusu olması ve ünsüzlerin ünlülerden daha somut ve daha kolay fark edilebilir olması, bu seslerin yazıya aktarılmasını sağlamıştır. Örneğin: *ايککی/ایگی* [ikki] “2”; *قوزو/قوزی* [quzzu] “kuzu”; *اری/اری* [arri] “arı, temiz”; *اچی/اچی* [aççı] “acı”.

Kaşkay Türkçesinde Bulunan Birincil Uzun Ünlülerin Listesi

Kaşkay Türkçesinde bulunan ve Ana Türkçeden geldiği varsayılan birincil uzunlukların bir listesi burada gösterilmeye çalışılmıştır. Birincil uzun ünlüye sahip olmasından veya ses olaylarının birincil uzunluklardan geldiğinden şüphe edilen bazı diğer örnekler de burada gösterilmiş, ancak bu örneklerin birincil uzunluklardan gelip gelmediği daha fazla araştırmaya muhtaçtır. Gösterilen bu tür örnekler bir taslak ve öneri niteliğindedir ve yıldızla gösterilmiştir. Kaşkay Türkçesinin sözlü kaynakları ve ağızları bu çalışmanın temel kaynağını oluşturmaktadır. Çalışmada sözlü kaynakların yanı sıra, yazılı kaynak olarak *Kaşkay Şiiri* (1989) ve *Kaşkay Sözlüğü* (2006) eserlerinden istifade edilmiştir.

/ā/ sesi (uzun /a/ sesi)

āc آج “aç” [AT *āç, Göktürk āç, DLT āç, Trkm. āç, Yak. ās, karag. ays (Tekin 1995:71)].

ād آد “ad, isim” [AT *āt, Göktürk āt, DLT āt, Trkm. āt, TT ād, Azb. ād (Tekin 1995:172)].

adla- آدلاماق “atlamak, karşıya geçmek, deniz nehir ve yol gibi yerlerin bir tarafından diğer tarafına geçmek” [DLT ātla-].

āğ آغ ~ **āq** (Şeşbeyli ağzı) آق “ak” [DLT āq, Trkm. āq (Gülensoy 2011:58)].

ağāc آغاج “ağac, ahşap, sopa, değnek” [DLT yığaç, Göktürk ığaç (<ı-gaç) (Tekin 1995:175)].

āğıl ~ **āğul** آغیل “ağıl” [AT *āgil, DLT āğıl, Trkm. āğıl (Tekin 1995:171)].

āğır آغیر ~ **āğur** آغور “ağır” [EUyg. Br. āgār, Kşk. āğur, Çuv. yivir (Tekin 1995:171)].

āğır- آغیرماق ~ **āğur-** آغورماق “ağırma” [DLT āğır-, Trkm. āğır-, Hlç. hāğru-].

āğırığ آغیریغ ~ **āğuruğ** آغوروغ ~ **āğrıq** آغریق “ağrı” [DLT āğrığ, Trkm. āğırı, Hlç. hāğruğ, AT *hāgrıg (Tekin 1995:172)].

āğu آغو ~ **āğı** آغی “ağı, zehir” [DLT āğu, EUyg. āğu, Trkm. āvi].

āl آل “al, kızıl, kırmızı” [AT *āl, DLT āl (Tekin 1995:171)].

āl آل “doğum yapmakta olan ya da yeni doğum yapmış olan kadınları öldüren (mitolojik) varlık, al karısı” [*āl].

āl آل “yalan, hile, aldatmaca” [AT *āl, DLT āl, Trkm. āl, Trkm. ālda- (Tekin 1995:171)].

ālā آلا “ala, ela, alaca” [AT *āla, Trkm. āla (Tekin 1995:171)].

ārd آرد “art, geri, arka, kıç” [AT *hārt, DLT ārt, Hlç. hārt, Trkm. ārt, Gag. ārt, Yak. ārtık, TT ard, Azb. ard, (Tekin 1995:173)].

āş آش “yemek, özel olarak tahıl, hububat ve sebze karışımından yapılan çorba tipi yemek” [AT *āş (Tekin 1995:172), DLT āş, TT Ağz. āş].

Āy آى “Ay” [DLT āy, Hlç. hāy, Trkm. āy (Tekin 1995:172)].

ayāq آياق , **āyāğ** آياغ “ayak” [Hlç. hadāk].

ayāz آياز “ayaz, açık gökyüzü, bulutsuz hava, yağmurun bitimi, kuru soğuk” [DLT ayās (Gülensoy 2011:92)].

āyi آيى ~ **āyu** آيو “ayi” [DLT ayıg, EUyg. adıg, Özbek āyık, Kırgız, Tatar, Başkurt, Altay ayū (Gülensoy 2011:94)].

āz آز “az, çok karşıtı” [AT *hāz, DLT āz, Hlç. hāz, Trkm. āz (Tekin 1995:173)].

bāğ باغ “bağ” [Trkm. bāğ, bāğla- (Tekin 1995:172)].

bāl بال “bal” [Oğuz., Kıpçak bāl (Gülensoy 2011:106)].

bālīq بالیق “balık” [Trkm. bālīq, Eyn. (İnanlı) bālīq (Tekin 1995:172)].

barāq باراق ~ **barāğ** باراغ “tüylü köpek, düzensiz saç” [DLT baraq, Özbekçe barâq].

bāş باش “baş, kafa, zirve, üst, öncü, önder”, **bāşi** ~ **başşı** “başı” [Göktürk baş, DLT baş, Yak. bās, Karagas bayş, AT *bāş (Hamilton) < *bal (Ramstedt) < *balç (Gülensoy 2011:118)].

bāx- باخماق ~ **bāq-** باقماق “bakmak” [DLT baq- (Gülensoy 2011:105)].

çadır چادیر “çadır” [<*çadır, Trkm. çadır (Gülensoy 2011:209)].

çāğ چاغ “sıfat olarak ayarlı, kusursuz, hal ve durumu yerinde olan, sıkıntısız”, **çāğ ét-** “ayarlamak, yapmak” [ET *çak* “tam” <*çāk (Gülensoy 2011:211). DLT *çağ* “bir şeyin kesin ve tam halini belirtir”].

çāğ چاغ “şişman, tombul” [~ DLT *yāğ* ~ DLT *çāk*. Oğuzca *y-* ile Kıpçakça ve Moğolca *c-*, *ç-* denkliliği açısından *yağ* ile *çağ* “yağlı, şişman” arasında ses ve anlam paralellliği görülür. Bu kelimenin Türkçeden Farsçaya geçmesi muhtemeldir ve Farsçada چاق *çāq* şeklinde “tombul, şişman” anlamında kullanılmaktadır].

çāğ چاغ “zaman, vakit, devir” [ET *çağ* ~ Moğ. *çāk* (Gülensoy 2011:210)].

çāğır- چاغیرماق “çağırmaq” [Trkm. *çāğır-* (Tekin 1995:172)].

çalı چالی “bademgillere ait sert dikenleri olan yabancı bir ağaç” [<ET *çal-* “vurmak, sokmak, çarpmak” +I(g). Tr. *çalı* “dikenli bitki” ~ krş. *çalağan* “ısrırgan, azgın köpek”].

çāy چای “çay, nehir, ırmak” [**sāy* “kara taşlı dere yatağı”, DLT *sāy*, Trkm *sāy* (Tekin 1995:174). Trkm. *çāy*, Hlç. *çāy* (Gülensoy 2011:225)].

dād داد “tat” [DLT *tātīg*, Trkm. *dāt*, Azb. *dad* (Tekin 1995:175)].

dād- دادماق “tatmak” [DLT *tāt-*, Trkm. *dāt-*, Türkiye. *tad-*, Azb. *dad-* (Tekin 1995:175)].

dāğ داغ “1. kızgın demirle hayvanlara vurulan damga, dağlama yeri, dağlama işareti, 2. ölüm ya da aşk acısı, 3. kızgın, çok sıcak, kaynar, hararetili”, **dāğ görmek** “evlat veya kardeşini kaybetmek, evlat veya kardeş ölümü acısına uğramak”, **dağma, dağlowunc** “ateşte kızgınlaştırarak hayvanları işaretlemek amacıyla kullanılan demir alet” [**tāğ*, DLT *dağ* “atlara ve başkalarına vurulan dağ, dağlama”, *tağla-* ‘kızgın demirle damga vurmak’].

dāğ داغ “dağ” [DLT *tāğ*, Hlç. *dāğ*, Trkm. *dāğ* (Gülensoy 2011:259). İnanlı Türkçesi *dāğ*].

dāğid- داغیتماق ~ **dāğud-** داغوتماق “dağıtmak” [AT **tāği-* (Tekin, 1995:174), (Gülensoy 2011:260)].

dāğıl- داغیلماق ~ **dāğul-** داغولماق “dağılmak” [DLT *tāği-*, Trkm. *dāğa-*, Hlç. *tāğul-* (Tekin 1995:174)].

dāğın داغین ~ **dāğan** داغان “darma dağın, dağılmış” [DLT *tāği-* (Tekin 1995:174)].

dāğımaq داغینماق ~ **dāğanaq** داغانماق “dağılmış, dağınık” [DLT *tāği-* (Tekin 1995:174)].

dāl دال “akbaba” [AT **tāl*. Akbabanın kel ve boynunun tüysüz olması, Eski Türkçe *dāl* sıfatının adlaşmasını mümkün kılmaktadır. *dāl* ~ *dal* “çıplak, kel, yalın” anlamlarını taşımakta olup *tas* ~ *taz* ~ *daz* “kel” kelimeleriyle kökteştir ve tarihî Türk kaynaklarında kullanılmıştır: DLT *taz* “kel, daz, boynuzsuz, bitkisiz, çorak”, *taz koy* “kel koyun, boynuzsuz koyun”; *taz yér* “bitkisi az olan çorak yer, kel toprak”; Aşık Vefik Paşa Lehce-yi Osmani *dāl* “çıplak, arî”, *dāl fes* “sarıksız”, *dāl kılıç* “kınısızdan kinaye”.¹⁷ Başka bir açıdan *dāl* “akbaba” kelimesi Eski Türkçe *tar-* “dağıtmak, yaymak” ve *tala-* “hayvan ısırması, yırtmak” kökleriyle ilişkilendirilebilir. *tal* kökü *tala-* ~ *dala-* “yırtmak, ısırma” şeklinde, *tar* kökü ise *tara-* ~ *dara-* şeklinde Çağdaş Türk Lehçelerinde yaşamaktadır. ET’de *tar-* “ayırma, dağıtmak, sökmek” anlamında kullanılmıştır: DLT *kız saçın taradı*; *onıñ süsin taradı* “onun ordusunu dağıttı. Bu ikincisinin aslı *taradı* olup “dağıtmak ve yaymak” anlamında gelir”, *tarmak* “dağıtmak, yaymak, ayırma”, *tarmak* “yırtıcı hayvanların pençesi”, *tarmaklanmak* “kol kol kuş pençesi gibi akın etmek; pençe sahibi olmak (kuş); kol kol olmak”. Bu nedenle de Eski Türkçede *tal* “yırtıcı kuş” anlamını taşımış olabilir; krş. **kara tal* / **kara tar* “kara yırtıcı kuş” > *kartal* “karakuş”. Yine *tar* kökünden Kşk.’de *tārlan*¹⁸ طرلان-ترلان “dişi doğan, dişi kartal, kız adı” sözcüğü bulunmaktadır].

¹⁷ <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/dalkavuk> (Erişim tarihi: 09.10.2021).

¹⁸ “Vardır yarı dağında bir towar *terlan*, Tor koyub bendime atayudum men, Şayed nesib ola düşe toruma, O yağı *terlanı* dutayudum men”. Hosrow Beğ Karakanlı, Kaşıkay Şiiri, İkinci Kitap, s.34.

dāl دال “arka, sırt, omuz, geri” [Dede Korkut *talı* “insan ve hayvanlarda iki kürek kemiğinin arası, iki küreğin birleştiği yer”, Çağatayca *dalı* “kürek kemiği”, Krg. *dalı* < Moğ. *dalı*~*dālu* “kürek kemiği” (Tuna 1976:306)].

dālāğ دالاغ “dalak” [Trkm. *dālak* (Gülensoy 2011:262)].

dām دام “dam, evin üstü, tavan” [Göktürk *tām*, DLT *tām*, Hlç. *dām*, Trkm. *dām* (Tekin 1995:174)].

dān دان “tane, tek, tohum, çekirdek” [DLT *tana* “tane, tohum” ~ Far. *dāne* “tane, tohum”].

dān دان “vakit, zaman, hayvanların sağılma vakti”, *seher dāni* “öğleden önce, sabah”, *pesin dāni* “öğleden sonra, ikindi”, **dan éd-** “sağmak için hayvanları toplamak”, **dana gel-** “hayvan sağılmaya gelmek” [DLT *tān* “sabah akşam esen serin esinti”, *tañ* “sabah vakti”].

dāniş- دانیشماق ~ **dānuş-** دانوشماق “konuşmak, danışmak” [DLT *tanu-* ‘danışmak, söylemek, tavsiye etmek’].

dār دار “boy, insan boyu, vücut, cisim, fizik” [AT **tār. dār* “vücut, cisim, fizik” kelimesinin farklı dillerdeki paralel biçimleri dikkate değer kelimeler arasındadır. Kelime başı *t-* ~ *d-* ~ *l-* ~ *n-* denkliliği ve kelime sonu *-r* ~ *-ş* denkliliği: Kşk. *dār* “olumsuz anlamda boy, vücut” ~ Kşk. *lārr* “aşırı kötü koku” ~ *lāş / laş* “ölü hayvan, ceset, leş” ~ Far. *lāş / lāşe* “olumsuz anlamda ceset veya naaş, hayvan ölüsü” ~ Ar. *naaş* “ceset, cenaze”].

dār دار “dar, geniş zıddı” [DLT *tār*, Hlç. *tār*, Yak. *tār*, Trkm. *dār* (Tekin 1995:174)].

dāş داش “taş” [DLT *tāş*, Yak. *tāş*, Hlç. *tāş*, Trkm. *dāş* (Tekin 1995:174)].

dāy دای “tay, 2-3 yaşlarında at” [Kıpçak *tāy* (Gülensoy 2011:872)].

dāyi دایی “dayı” [DLT *tağay*, Yak. *tāy*, Trkm. *tāy* (Tekin 1995:172)].

dāz داز ~ **tās** تاس “daz, kel” [DLT *tāz*].

hāni هانی ~ **hānu** هانو “hangi, hani, nerede” [DLT *hangı*].

xātin خاتین “bayan, hatun, bayanlara saygı unvanı, özel ad” [AT **kādın* “kayın, dünür”, Hlç. *gā^adun*, Trkm. *gāyın* (Tekin 1995:173)].

qāb قاب “kap, tencere, koruyucu, kılıf, çerçeve, resim çerçevesi” [AT **kāp*, DLT *kāp* “kap, tulum, çuval, dağarcık, zarf, anası karnında çocuğun bulunduğu torba”, Trkm. *gāp*, Azb. *gāb* (Tekin 1995:173)].

qabā قابا “kalın giysi, kadın kışlık üst giysisi” [~AT **kāpa*, Trkm. *gāba*, Azb. *gāba*, TT *kaba* (Tekin 1995:173)].

qapāq قاپاق ~ **qabāğ** قاباغ “göz kapağı” [Trkm. *gābak* (Tekin 1995:173)].

qābuq قابوق “kabuk” [AT **kāpuk*, Trkm. *gābık* (Tekin 1995:173)].

qāl- قالماق “kalmak” [AT **kāl-*, DLT *kāl-*, Trkm. *gāl-*, Hlç. *kāl-*, Yak. *xāl-* (Tekin 1995:173)].

qān قان “kan” [Göktürk **kān*, DLT *kān*, Trkm. *gān*, Yak. *xān* (Tekin 1995:173)].

qanāt قانات “kanat”, **qanāti** قاناتی “kanadı” [AT **kānat*, Trkm. *gānat* (Tekin 1995:173)].

qāpu قاپو ~ **qappu** قاپو ~ **qāpi** قاپی ~ **qappi** قاپی “kapı, dışarı, avlu” [~EUyg. *kāpug* “kapı”. ~ AT **kāpuk*, Trkm. *gābık* “kabuk” (Tekin 1995:173)].

qār قار “yağış türü olan kar” [DLT *kār*, Trkm. *gār*, Hlç. *kār*, Yak. *xār* (Tekin 1995:173)].

qāş قاش “kaş” [DLT *kāş*, Trkm. *gāş*, Hlç. *kāş*, Yak. *xās* (Tekin 1995:173)].

qāz قاز “kaz” [DLT *kāz*, Trkm. *gāz*, Yak. *xās* (Tekin 1995:173)].

sāc ساج “üzerinde ekmek yapılan yassı demir olan sac” [DLT *sāç*, Trkm. *sāç*, Azb. *sac* (Gülensoy 2011:711)].

sāğ ساغ “sol karşıtı, sağ, salim, dürüst” [ET *sāğ* (Gülensoy 2011:711)].

sān سان “nehirlerden ayrılan büyük su kanalı” [<**sān*].

sān سان “ün, şöhret” [~ET *sā*- ‘saymak’ (Gülensoy 2011:729)].

sāp ساپ “sap, kolluk, köken, soy-sop” [DLT *sāp*].

sāri ساری “sarı” [DLT *sāriğ*, Trkm. *sāri*, Hlç. *sāruğ* (Tekin 1995:174)].

sāyıqla- ساييقلماق “sayıklamak, uykuda konuşmak” [DLT *sā*- “düşünmek”, *sayra-* “sayıklamak, hezeyan etmek”].

sāz ساز “kamuş” [DLT *sāzlık*, Trkm. *sāz* (Tekin 1995:174)].

tāni- تانيماق ~ **tānu-** تانوماق “tanımak” [DLT *tānu-*, Krg. *taani-*, ET *tānuk* (Tuna 1960:261), Koyb. *tānes* (Tekin 1995:48); EAT **tāniş-* (Korkmaz 2005:451); TT. Ağz. *tāni-* (Erdem 2003:87)].

tāniş تانيش ~ **tānuş** تانوش “tanıdık, dost ahbab” [EAT **tāniş-* (Korkmaz 2005: 451); TT. Ağz. *tāni-* ‘tanımak’ (Erdem 2003:87)].

tār تار “uzak düşmüş, ayrı düşmüş, aralı, mesafeli” [DLT *tār-* ‘dağıtmak, yaymak’].

Tāt تات “1. genel olarak Türk olmayan 2. özel olarak Far

s, Tacik 3. dilsiz, Türkçe bilmeyen, 4. yabancı, tanımadık, kimliği belirsiz. Türklük adabını bilmeyen, görgüsüz, töresiz 6. acemi 7. yerleşik, köylü, şehirli” [DLT *tāt*].

tāy تاي “taraf, yan, yön, karşı, tek, aynı, gibi, çift şeyin teki” [Kıpçak *tāy*, Özbekçe *tāy*].

vār وار “var, yok karşıtı” [Trkm. *bār*, Hlç. *bār*, Yak. *bār*, Hamse İnanlı *vār* (Tekin 1995:172)].

vāri واری ~ **vāru** وارو “hep, hepsi, bütün, tüm, bütünü, tamamı, komple” [DLT *barça* “bütün, hep”, Trkm. *bāri*, Krg. *baari* ‘hepsi’; Trkm. *bār*; Hlç. *vār*; Yak. *bār*; ET *bār* (Tuna 1960:220; Clauson 1972:623); EAT **vār* (Korkmaz 2005:451); TT. Ağz. *vār* ‘var’ (Erdem 2003:89)].

xānim خانيم “hanım, bayanlar için saygı unvanı, özel ad” [Trkm. *hānim* (Gülensoy 2011:404)].

yād ياد “yad, yabancı” [Trkm. *yāt*, Krg. *caat*, Trkm. *yāt*; ET *yāt* (Clauson 1972:883); DLT *yāt* (Tekin 1995:103)].

yāğ ياغ “yağ” [DLT *yāğ*, Trkm. *yāğ* (Gülensoy 2011:1025)].

yāğı ياغي “yağ, uzaklaşmış, devlet yada yasaya isyan edip dağa çıkan kişi” [EUyg. Br. *yāğı* (Gülensoy 2011:1027)].

yāl يال “tepe” [Yak. *sīr* ‘dağ, tepe’].

yāl يال “yele” [AT **yāl*, DLT *yāl* (Tekin 1995:175), Yak. *siel*, Çuv. *sil-he*, Hakasça *çilin*].

yān يان “yan, taraf” [DLT *yān*, Trkm. *yān*, Hlç. *yā^{an}* (Tekin 1995:175)].

yān- يانماق “yanmak” [<ET **yā-* ‘yanmak, parlamak’ (Gülensoy 2011:1053)].

yār- يارماق “yarmak, ayırmak, bölmek” [DLT *yār-*, Trkm. *yār-* (Tekin 1995:175)].

yāri ياری “yarım” [DLT *yār-*, Trkm. *yāri* (Tekin 1995:75)].

yārılın ياريلين “ortak, ortaklaşa” [DLT *yār-* (Tekin 1995:175)].

yārım ياريم “yarım, buçuk” [**yārım* “yarım” (Tekin 1995:96) ~ DLT *yār-* (Tekin 1995:175)].

yās ياس “matem” [DLT *yā* (Tekin 1995:175)].

yāş ياش “1. yaş, kuru zıddı, 2. gözyaşı” [DLT *yāş* (Gülensoy 2011:1083)].

yāş ياش “yaş, yıl” [DLT *yāş* (Tekin, 1995: 175), Yak. *sās* (Gülensoy 2011:1082)].

yāşıl ياشیل “yeşil” [DLT *yāş* “taze, yeşil” (Tekin 1995:175)].

yāy يای “yay” [Krg. *caa* ‘yay’, Trkm. *yāy*; Yak. *sā*; DLT *yā* (Tekin 1995: 175); EAT *yā* ~ *yāy* (Korkmaz 2005:451)].

yāy- يایماق “yaymak, yayık dövmek, davar otarmak” [DLT *yāy*- (Tekin 1995:175)].

yāy يای “yaz mevsimi” [DLT *yāy*, Trkm. *yāyın* (Tekin 1995:175)].

yāyıq ياییق ~ *yāyığ* ياییق “yayık” [DLT *yāy*- “yayık dövmek” (Tekin 1995:175)].

yāz ياز “ilk bahar” [DLT *yāz*, Trkm. *yāz*, Yak. *sās*, Hlç. *yāz* (Tekin 1995:175)].

/ē/ sesi (uzun açık /e/ sesi)

bēri بری “beri, bu taraf” [AT **bērū*, Trkm. *bēri*, Tuva. *bēr*, Hakas. *pēr* (Tekin 1995:180)].

bēy به-ی، بگ، بی “bey, ağa, paşa, sayın, boy reisi” [AT **bēg*, DLT *bēg*, EUyg. *päg* (Tekin 1995:180)].

bēz بز “gudde” [**bēz*, DLT *bīz*, Trkm. *mēz* (Tekin 1995:180)].

dēli دلی ~ *dēli* “deli” [<**tēlü*, Trkm. *dēli* (Gülensoy 2011:274)].

ēl ~ *ēl* (Şeşbeyli ağzı) “el” [DLT *el*, *elig*].

ēr ~ *er* (Şeşbeyli ağzı) “koca”, *ēri* “kocası” [AT **hēr*, DLT *er* “erkek, adam”, EUyg. *hēre*, Hlç. *her*, Trkm. *ēr* (Tekin 1995:180)].

ēt ~ *et* (Şeşbeyli ağzı) “et” [EUyg. ‘ät].

ēv ~ *ev*¹⁹ (Şeşbeyli ağzı) “ev” [DLT *eb*].

gēdig گدیگ “iki dağ ya da tepenin arasında bulunan yüksek geçiş yolu” [AT **kēt*- “gedik açmak”, Trkm. *gēd*-, *gēdik*].

/ē/ sesi (Uzun kapalı /é/ sesi)

bēl بیل “bel” [**bēl*].

bēle- بیلله مک “kundaklamak, çocuk belemek” [Hlç. *bīle*-].

bēş بنش “5” [Göktürk *beş*, *biş*, EUyg. *bēş*, Trkm *bēş*, Yak. *bies* (Tekin 1995:182)].

dē- دنمک “demek, söylemek” [Göktürk *te*-, *ti*-, DLT *tī*-, Trkm. *diy*-, Yak. *die*- (Tekin 1995:182)].

ēd- اندمک “etmek, yapmak, kılmak” [<**ēt*- (Gülensoy 2011: 345), Göktürk *et*-, *it*-, Yak. *it*- ‘tüfeği doldurmak’ (Tekin 1995:182)].

ēl ~ *el* “el, halk, aşiret, konargöçer” [Yenisey Yazıtları *él*, Göktürk *el*, *il*, DLT *īl*, Trkm. *īl*, Azb. *él* (Tekin 1995:181)].

ēn ~ *en* (Şeşbeyli ağzı) “en, genişlik, uzunluk tersi” [DLT *īn*, Trkm. *īn*, Yak. *ien*, Azb. *én* (Tekin 1995:182)].

gēc گج “geç” [DLT *kīç*, Trkm. *gīç*, Harezmi Özbekçesi *gēc*, Azb. *gēc* (Tekin 1995:182)].

¹⁹ Kaşkay Şeşbeyli boyu diyalektinde *ev*, *el*, *et* gibi açık /e/ ile başlayan bazı kelimelerin başında, duraksama ve vurgu niteliğinde olan oldukça kısa bir *é* sesi bulunmaktadır. *ēv* örneğindeki *ē* sesinin, Kaşkay Türkçesi diyalektleri ve Halaç Türkçesinde bulunan *hēv* ve Ana Türkçe **hēb* biçimlerindeki *h*- sesinin erimesinden ortaya çıkmış olması düşünülebilir.

gēcē گنجه ~ *gicē* (Şeşbeyli ağzı) ~ *géyce* (Karakanlı ağzı) “gece” [Trkm. *gīce*, Krg. *keçee* ‘dün’, Trkm. *gīce* ‘gece’, Yak. *kiehe* ‘akşam’, ET *kiçe* ‘gece, dün’ (Tuna 1960:263; Clauson 1972:694)].

gēd- گندمک ~ *gīd-* (Şeşbeyli ağzı) “gitmek, varmak, yürümek” [DLT *kīt-*, TT. Ağz. *gid-*, Azb. *gét-* (Tekin 1995:182)].

gēŋ گنگ “geniş” [AT **kēŋ*, DLT *kīŋü-*, Trkm. *gīŋ*, Yak. *kien* (Tekin 1995:182)].

vēr- وئرمک “vermek” [AT **bēr-*, Göktürk *ber-*, *bir-*, DLT *bīr-*, Trkm. *bēr-* (Tekin 1995:182)].

yē- يئمک “ye-” [AT **yē-*, DLT *yi-*, Trkm. *yī-*, Yak. *sie-* (Tekin 1995:182)].

yēl يئل “yel, rüzgar” [AT **yēl*, DLT *yīl* (Tekin 1995:182)].

/ī/ Sesi (uzun /i/ sesi)

bīr بئر “1” [Trkm. *bīr*, Yak. *bīr* (Tekin 1995:183)].

bīt بیت “bit böceği” [<**bīt* (Gülensoy 2011:151). YUyg. *pit*, Kzk. *biyt*, Çuv. *piydi*].

bīz بيز “biz, çuvaldız” [<**bīz* (Gülensoy 2011:153)].

çīy چیی ~ *çīg* چيگ “çiğ, pişmemiş, tiksiniç” [<**yīg*, Trkm. *çīg*, Yak. *sīk*, Azb. *çīy* (Tekin 1995:183)].

dīnc دينچ “dinç, sakın, sessiz, huzurlu” [Trkm. *dīnç*, özbek. *dīnç* (Tekin 1995:183)].

dīr- ديرمک ~ *dīr-* دؤرمک “dermek, toplamak, katlamak” [DLT *tīr-* “dermek” ~ AT **tēr-* “dermek, toplamak” (Tekin 1995:182)].

dīş ديش “diş” [DLT *tīş*, Trkm. *dīş*, Yak. *tīs* (Tekin 1995:183)].

dīş ديش “düş, rüya” [AT **tūş*, Trkm. *düyş*, Yak. *tüül* (Tekin 1995:185)].

dīz ديز “diz” [DLT *tīz*, Trkm. *dīz*, Harezmi Özbekçesi *tizz-e* “dize doğru” (Tekin 1995:183)].

gīr- گيرمک “girmek” [Trkm. *gīr-*, Yak. *kīr-* (Tekin 1995:183)].

ī ~ *īy* ایی ~ *īg* ايگ “iğ, ip eğirme çubuğu” [DLT *īg*, *īk*, *yīk*; Trkm. *īk*; Çuv. *yīge*, Kzk. *iyik*; DLT *īk* ~ *yīk* ~ *iyik*, Hou. *yik* ~ *īk*, Tuh. *īk* (Eker 2013:157)].

īnçe اينچه “ince” [AT **yīnçge*, Trkm. *īnçe* (Tekin 1995:183)].

īr اير “şiir, türkü, şarkı”, *īrle-* ~ *yirle-* ~ *ırla-* ~ *yırla-* “türkü/şarkı söylemek” [DLT *yīr*, Uyg. *ır* ~ *yır*, Çuv. *yurī* (Tekin 1995:175)].

īs ايس ~ *iy* ایی “hastalık”, *isli* ایسلی “hastalığa neden olan şey, hastalığı artıran yiyecekler”, *iss al-* ايس الماق “hastalanmak” [DLT *īg*, EUyg. *īk*, Trkm. *īgle-* “hastalık sonucu zayıflamak”; son -*g* sesinin erimesi ve -*si* iyelik ekinin kalıplaşması sonucu *iss* şekli ortaya çıkmıştır: *īg* > *īy* > *ī-* > *ī-si* > *is-si* > *iss*].

ī ایی “koku, duman kokusu” [DLT *yīd* “koku”, *yīdig* “kötü koku” ~ Trkm. *īs* “koku, duman”, Yak. *īs* “koku, duman” (Tekin 1995:176)].

īş ايش “iş” [DLT *īş*, Trkm. *īş* (Tekin 1995:182)].

īt ايت ~ *yīt* ييت (Şeşbeyli ve Gellezen ağzı) “it, erkek köpek, köpek” [AT **īt*, Kazak, Altay, Balkar. *iyt*, EUyg. *yit*, Çuv. *yidi* (Tekin 1995:176)].

īz ايز “eser, ayak yeri” [DLT *īz*, Trkm. *īz* (Tekin 1995:183)].

mīn- مينمک “binmek” [DLT *mīn-*, Yak. *mīn-* (Tekin 1995:183)].

sīz سيز “siz” [DLT *sīz*].

/ī/ sesi (uzun /ı/ sesi)

qız, qiz قیز “kız” [DLT *kīz*, Trkm. *gīz*, Yak. *kīs* (Tekin 1995:176)].

/ō/ sesi (uzun /o/ sesi)

Ana ve Eski Türkçe birincil /ō/ sesine denk gelen ünlü, Kaşkay Türkçesinde genelde /^uō/ şeklinde söylenmektedir.

bō بو (Gellezen ağzı) “bu, şu” [DLT *bō*, Uyg. *boo*, Trkm. *bū* (Tekin 1995:177)].

bōr (b^uōr) بور “sarıyla beyaz arası, sarışın, açık renkli” [Trkm. *bōr* “tebeşir, kil”, Yak. *bōr* “sarı ve beyaz toprak” (Tekin 1995:177)].

bōş (b^uōş) بوش “boş” [AT **bōş*, DLT *bōş*, Uyg. *boş* (Tekin 1995:177) ~ Far. *pūç*].

bōy (b^uōy) بوی “yaprakları ve taneleri kullanılan bir sebze, poy, çemen otu” [DLT *boy* “yenilen bir ot, poy otu”, Kaşgarlı bu adın oğuzca olduğunu kaydeder].

bōyn (b^uōyn) بويون “boyun” [DLT *bōyn*, Yak. *mōy*, *mōyn* (Tekin 1995:177)].

cucuq (c^uōcuq) جوجوق “deve yavrusu, böcek gibi canlıların yavrusu, yavru” [Trkm. *cōcuq* (Tekin 1995:177)].

cōş- (c^uōş-) چوشماق “çoşmak, galeyana gelmek” [AT **cōş-*, Trkm. *cōş-*, Kırgız. *coşu-*, Talat Tekin’in verdiği Kaşkayca örnek *cuş-* (Tekin 1995:177)].

çōr (ç^uōr) چور “kasvet, gam, keder, hastalık, dert, uğursuzluk, kötü ruh etkisinden oluşan hastalık, olumsuz psikolojik durum”, **çōrlu** “hastalıklı, olumsuz psikolojisi olan, daima hasta olan, kasvetli, uğursuz”, **çōr bas-** “kederlenmek, hastalanmak, kasvete yakalanmak” [TT ağz. *çor* “hastalık, dert, üzüntü, keder”, ~ DLT *çutur* ‘kötü huylu’].

çōx چوخ ~ **çōq** چوق (Şeşbeyli ağzı) ~ **çōğ** چوغ “çok” [DLT *çōk*].

dōl- (d^uōl-) دولماق “dolmak”, **d^uōlu** دولو [Trkm. *dōl-*, Yak. *tuol-* (Tekin, 1995: 178). CC *toulu* “dolu” (Eker 2013:153)].

dōn (d^uōn) دون “elbise, şalvar, üst giysi” [DLT *tōn*, Uyg. *dōn*, Trkm. *dōn* (Tekin 1995:178)].

dōr (d^uōru) دور “renk türü, at rengi” [DLT *torığ*, Trkm. *dōr* (Tekin 1995:178)].

kōr (k^uōr) كور “kör, görmez” [~ Far. *kūr*].

qōl (q^uōl) قول “kol” [AT **kōl*, Uyg. *kool*, Talat Tekin’in verdiği Kaşkayca örnek *kul* (Tekin 1995:178)].

qōr (q^uōr) قور “kor, köz, yanmakta olan odun parçası ya da kömür” [AT **kōr*, Trkm. *gōr* (Tekin 1995:178)].

qōş- (q^uōş-) قوشماق “koşmak, katmak, yan yana getirmek, dizmek, şiir demek” [Uyg. *koş-*, DLT *kōş* “çift, çifte” (Tekin 1995:178)].

qōz (q^uōz) قوز “şık, giyim kuşamına ve güzelliğine önem veren, kılık kıyafeti yerinde olan, gösterişli, görkemli” [DLT *kozan-* “süslenmek, bezenmek, “bezenmek” fiili ile birlikte gelir” (II, 155)].

qōyu (q^uōyu) قويو “koyu, sık” [*kōyug* (Ligeti 1942:90)].

sōl- (s^uōl-) سولماق “solmak” [Hlç. *sūl-*, Krg. *sool-*, Trkm. *sōl-*, Yak. *uol-* “solmak” (Tekin 1995:178)].

sōl (s^uōl) سول “sol” [DLT *sōl*, Trkm. *sōl* (Tekin 1995:178)].

sōl (s^uōl) سول “içerisinde su buldurmeyen toprak ya da toprak katmanı, çömlekçilikte kullanılan toprak türü, kil” [**sōl*].

sōr- (s^uōr-) سورماق “somurmak, soğurmak, emmek” [DLT *sōr-*, Trkm. *sōr-* (Tekin 1995: 178)].

şōr (ʃuōr) شور “tuzlu” [AT *tōr ~ *tūr ~ *çōr ~ şōr (R dönemi Türkçesinde, r > z): *tūr > tuz > duz; *tūr ~ *tōr ~ *çōr > çorak “tuzlu toprak”; *çōr > şōr > şor “tuzlu”].

tōr (tuōr) تور “tuzak, ağ, balık ya da kuş ağı, tül, tülbent”, **tōri, tōru** توری “tül, çok ince ve gözenekli kumaş ve elbise, gazla yanan tül lamba” [DLT tōr “tuzak, ağ”; TT ağızları tor ‘sık gözlü balık ağı’ (Tekin 1995:178)].

tōr (tuōr) تور “yoz, huysuz hayvan” [AT *tōr (Tekin, 1995: 178) > *dōr > yoz ~ Far. tūr, yūz ‘vahşi’].

tōz (tuōz) تور “toz” [DLT tōz, Gagavuz. tōz, Trkm. tōz (Tekin 1995:178)].

ō (uō) او “o” [ET an, Göktürk ol, DLT ol].

ōdun (uōdun) اودون “odun” [AT *hōtuŋ, DLT otun, Trkm. ōdun, Hlç. hū^otun (Tekin 1995:178)].

ōl- (uōl-) اولماق “olmak” [AT *bōl-, DLT bōl-, Trkm. bōl-, Yak. buol-, Talat Tekin’in verdiği Kaşkayca örnek ūl- (Tekin 1995:177)].

ōn (uōn) اون “10” [AT *ōn, DLT ōn, Uyg. oon, Trkm. ōn, Yak. uon, Hlç. ū^on (Tekin 1995:177)].

ōt (uōt) اوت “od, ateş” [AT *hōt, DLT ōt, Hlç. hū^ot, Trkm. ōt, Yak. uot, TT od, Azb. od (Tekin 1995:177)].

ōyun (uōyun) اويون “oyun” [AT *ōdun, Yak. ōnnu (Tekin 1995:177)].

yōl (yuōl) يول “yol” [DLT yōl, Yak. suol, Hlç. yūol. CC youl; Talat Tekin’in verdiği Kaşkayca örnek yul (Tekin 1995:178)].

yōn- (yuōn-) يونماق “yontmak” [Trkm. yōn-, Yak. suor- (Tekin 1995:179)].

yōr- (yuōr-) يورماق “yormak” [DLT yōr-, Trkm. yōr-, Yak. suor- (Tekin 1995:179)].

yūōx يوخ ~ **yūōğ** يوغ ~ **yūōq** (Şeşbeyli ağzı) يوق “yok, değil” [Göktürk yook, EUyg. yook, DLT yok, Trkm. yōk, Yak. suox, Hlç. yū^ok (Tekin 1995:178)].

/ū/ sesi (uzun /u/ sesi)

bū بو ~ **bō** ~ **b^uō** (Gellezen ağzı) “bu, şu” [DLT bō, Uyg. boo, Trkm. bū (Tekin 1995:177)].

būz بوز “buz, soğuk, don” [DLT būz, Trkm. būz, Yak. mūs (Tekin 1995:179)].

dūl دول “dul, eşi ölmüş insan” [DLT tūl].

dūz دوز “tuz” [DLT tūz, Trkm. dūz, Yak. tūs, Çuv. tıvar (Tekin 1995:180)].

qūl قول “kul, köle” [<*kūl].

qūrd قورد “böcek, kurt” [Trkm. gūrt, Azb. gurd (Tekin 1995:179)].

qūt قوت “yiyecek, şey” [<*kūt].

pūğ پوغ ~ **būğ** بوغ (Şeşbeyli ağzı) “buğru” [Krg. buu ‘bugru’, Trkm. būğ, DLT bū, būla- “pişirmek”].

sū سو “su” [*sūb, DLT sūw, Çuv. şıv (Tekin 1995:180)].

tūş توش “doğru, direkt, denk, gerçek, düş zıddı, yön, doğrultu”, **tūş gel-** “rastlamak, denk gelmek, karşı gelmek” [AT *tūş- “karşı gelmek, rastlamak”, DLT tūş “denk, benzer, karşı, bir şeyin karşısı”, Trkm. dūş- (Tekin 1995:180)].

ūc اوج “uç” [DLT ūç, Trkm. ūç, Hlç. hū^uç, Azb. uc (Tekin 1995:179)].

ūn اون “un” [DLT ūn, Trkm. ūn, Hlç. hūn (Tekin 1995:179)].

ūt- اوتماق ~ **yūt-** يوتماق “yutmak” [AT *yūt-, DLT yūt-, Trkm. yuvut-, azb. ud- (Tekin 1995:180)].

yū- يوماق “yıkamak” ~ *yuw*⁻²⁰ [AT **yū-*, DLT *yū-*. Trkm. *yuv-*. Kırgız. *cuu-*, Yak. *sūy-* (Tekin 1995:180)].

yūrd يورد “yurt, toprak, ikamet yeri, göçebe çadırlarının kurulduğu yer” [Trkm. *yūrt*, Yak. *sūrt* (Tekin 1995:180)].

ūñ اۆنگ “yün” [DLT *yūñ*, Gag. *ūn* (Tekin 1995:180)].

/ö/ sesi (uzun /ö/ sesi)

/ö/ sesinin telaffuzunun zor olmasından dilde daha az çaba kuralı sonucu, bu seste şöyle bir gelişme görülmektedir: *ō* > *öé* > *éé* > *é*. Bu değişimin farklı aşamalarında bugün de Kaşkay Türkçesinde izlenebiliyor.

böel- ~ *bēl-* بۆلمک “bölmek” [Trkm. *bōl-* (Tekin 1995:184)].

böelük ~ بۆلۆک *bēlig* “bölük” [TT Ağz. *belik*, *bélik*].

döş دوش ~ *dēş* “göğüs” [DLT *tōş*, Trkm. *dōş*, Yak. *tüös* (Tekin 1995:184)].

döen- دۆنمک ~ *dēn-* “dönmek” [DLT *tōn-*, Trkm. *dōn-*, Talat Tekinin Kaşkayca örneği: *dūn-* (Tekin 1995:184)].

döerd دۆرد ~ *dērd* “4” [DLT *tōrt*, Trkm. *dōrt*, Yak. *tüört* (Tekin 1995:184)].

göebek گۆبگ ~ *gēbek* “göbek” [Trkm. *gōbek* (Tekin 1995:184)].

göel گۆل ~ *gēl* “göl, gölet” [DLT *kōl*, Trkm. *gōl*, Yak. *küöl* (Tekin 1995:184)].

göey گۆی ~ *gēy* “gök, mavi, yeşil, gri” [DLT *kōk*, Trkm. *gōk*, Azb. *gōy*, Yak. *küöx*, Çuv. *kıvak*, Hlç. *kiiëk* (Tekin 1995:184)].

hörüg هۆرۆگ ~ *hérig* “at ve katır gibi hayvanların belirli bir yerde otlanıp oradan uzaklaşmaması için ayaklarına bağlanan yün ya da kıldan örülmüş kalın uzun ip” [DLT *örük* “1. örülmüş olan her nesne 2. bir yerde bir müddet kalmak”].

höekür- هۆکورمک ~ *hékir-* “içten ve derinden ağlamak” [**hō+kir-*].

höer- هۆرمک ~ *hēr-* “örmek” [DLT *ōr-*, Trkm. *ōr-*, Azb. *hōr-*, Hlç. *hir-* (Tekin 1995:184)].

köek کۆک ~ *kēk* “kök, temel” [DLT *kōg* (Tekin 1995:184)].

köez کۆز ~ *kēz* “köz, kor, yanmakta olan kömür” [DLT *kōz*, Trkm. *kōz*, Çuv. *kıvar* (Tekin 1995:184)].

öed اود ~ *ēd* “öd, safra kesesi” [DLT *ōt*, Trkm. *ōt*, Hakas. *ōt*, Yak. *üös*, Azb. *öd* (Tekin 1995:183)].

öez اوز ~ *ēz* “kendi, öz” [DLT *ōz*, Trkm. *ōz*, Yak. *üös*, Çuv. *var* (Tekin 1995:183)].

söey- سۆیمک ~ *sēy-* “sövmek, küfür etmek” [DLT *sōk-*, Trkm. *sōğ-*, Azb. *sōy-*, Yak. *üöx-* (Tekin 1995:184)].

/ü/ sesi (uzun /ü/ sesi)

ü/ sesi telaffuzunun zor olması ve dilde daha az çaba kuralı sonucunda, bu seste böyle bir gelişme izlenmiştir: *ū* > *ūi* > *ī* > *i*. Bu değişimin farklı aşamaları bugün Kaşkay Türkçesi ağızlarında görülmektedir.

dūir- دۆرمک ~ *dīr-* دیرمک “dermek, toplamak” [AT **tūr-*, Trkm. *düyir-* (Tekin 1995:185)].

dūiz دۆز ~ *dīz* دیز “düz, doğru” [AT **tūz*, **tōz*].

²⁰ *yū-* fiili çekime girdiği zaman /w/ sesi ortaya çıkıyor: *yuwasi* “yıkayacak”. Bazı durumlarda ise /y/ sesi araya giriyor: *yuyuy* “yıkayın”.

gū'c گۆج ~ *gīc* گيچ “güç” [AT **kūç*. Trkm. *güyc* (Tekin 1995:185)].

gū'n گۆن ~ *gīn* “gün, güneş, gündüz” [AT **kūn*. EUyg. *kūn*. DLT *kūn* (Tekin 1995:185)].

kū'l- کۆلمک ~ *kīl-* کيلمک “bağlamak, hayvan ya da insanın el ayaklarını bağlamak”, *kū'lgī* ~ *kūlgū* کۆلگو “özellikle yün kırkmak esnasında koyunların ayaklarını bağlamak için kullanılan ip” [AT **kūl-* “atın ayağını bağlamak, kösteklemek”, EUyg. *kōl-*²¹ “bağlamak”, Trkm. *gūyl-* “bağlamak” (Tekin 1995:185)].

sū'id سۆد ~ *sīd* “süt” [AT **sūt*. Trkm. *süyt*. Hlç. *sīt* (Tekin 1995:185)]

sū'ir- سۆرمک ~ *sīr-* “sürmek” [AT **sūr-*, Hlç. *sīr-*, Yak. *ūr-* (Tekin 1995:185)]

sū'iz- سۆزمک ~ *sīz-* “süzmek” [AT **sūz-*. DLT *sūz-* (Tekin 1995:185)]

ū'ç اۆچ ~ *īç* “3” [DLT *ūç*].

ū'gūd- اۆگۆدمک ~ *igid-* ايگيدمک “öğütme, un haline getirmek” [AT **ūki-*, *ūkit-*, DLT *ūgūt-*, Trkm. *üve-*, Kırgız. *ük-*, Kazak. *ūgi-*, Teleüt. *ökkö-* (Tekin 1995:184)]

ū'ng اۆنگ ~ *īng* “yün” [**yūη*, DLT *yūη*, Gag. *ūn* (Tekin 1995:180)]

ū'z اۆز ~ *īz* “yüz, yüzey” [AT **yūz*. EUyg. *yūz*, DLT *yūz* (Tekin 1995:186)]

ū'z- اۆزمک ~ *īz-* “yüzmek, üzme, ayırmak, koparmak, deri soymak” [<**yūz-*].

ū'z اۆز ~ *īz* “100” [AT **yūz*. EUyg. *yūz*, DLT *yūz* (Tekin 1995:186)].

İkinci Hecede Bulunan Uzunluklar

İkinci hecede bulunan Uzunluklar, -q > -ğ; -ç > -c gibi örneklerde tonlulaşma ve süreklileşmeye neden olmuştur.

āyāğ اياغ “ayak, kanka, yakın arkadaşı”; *irāğ* ايراغ “irak, uzak” [Krg. *iraak*, Trkm. *yirāk*; Hlç. *yirāk* ~ *hirāk*; Yak. *irāh*; ET *irāk* (Clouston, 1972: 214)]; *uzāğ* اوزاغ “uzak”; *qulāğ* قولاغ “kulak”; *ağāc* آغاج “ağaç”; *qilīc* قلیچ “kılıç”. Bu durum ağızlarda görünse de *āyāğ*²² اياغ ve *irāğ* ايراغ gibi örnekler yazı diline yansımıştır.

Bazı kelimelerde uzunluğa rağmen tonlulaşma olmuyor ve son ünsüz tonsuzluğunu koruyor: *qanāti* قاناتی “kanadı”; *ōt* > *otu* اوتو “ateşi”; *bulūt* > *bulutu* بولوتو [AT **pūlīt* / *būlīt* “bulut” (Tekin 1995:95)].

Kaşkay Türkçesinde Birincil Uzun Ünlüler Etkisiyle Ortaya Çıkan Ses Olayları

Ana Türkçe dönemindeki ünlülerin niceliğindeki değişme ve ayrıca uzun ünlülerin kısalması; *ikizleşme*, *öndamaksillaşma*, *türeme*, *ötümlüleşme*, *genişleme*, *daralma*, *süreklileşme* ve *düzleşme* gibi ses olaylarını ortaya çıkarmıştır. Uzun ünlülerin kısalması sonucunda ortaya çıkan ses olayları *nicelik uyumu*'nun sonucu, başka ifade ile *dengeleme* olarak değerlendirilebilir (Tuna 1960:276).

İkizleşme

Birinci Uzunlukların Kaşkay Türkçesinde ortaya çıkardığı sistematik ve karakteristik özelliklerden biri, ünsüz ikizleşmesidir. Burada ikizleşmeli kelimelerin bir listesi gösterilmiştir:

aççı آچی “acı” [**hāçig*, Trkm. *āci*, Hlç. *hāçuğ*, Azb. *acı* (Tekin 1995:172). Kzk., Kkp. *aşşı*; Kmk. *aççı*; Trkm. *āci*, Özb. *āççik*, YUyg. *aççik*, Hlç. *hāçcuox* (Eker 2013:162)].

²¹ Wilkens, J. (2021). Eski Uygurcanın El sözlüğü (Eski Uygurca - Almanca - Türkçe), Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, s.402.

²² باشدان ووران آخر اياغ اولاسی [başdan vuran āxır eyāğ olası]. Kaşkayı Şiiri, s.136.

aççı- اچچىماق “ekşimek, acılaştırmak, acılamak, süt ve süt ürünleri bozulmak, ağız tadı ekşi ve acı olmak” [AT *hāçı, DLT açı- “ekşimek”, Hlç. hāçut-, Trkm. āca-; Azb., TT. ācı- (Tekin 1995:172)].

aççıt- اچچىتماق “ekşitmek, acıtmak, süt ve süt ürünleri bozulmak” [AT *hāçı- “acılaştırmak”, DLT açı- “ekşimek, acılamak” (Tekin 1995:172)].

aççıq اچچىق ~ **aççuğ** اچچوغ “açık” [DLT āç-, Hlç. hāçuğ].

addım ادیم ~ **eddım** “adım” [AT *ātım, Trkm. adım, edim (Tekin 1995:173)]. ~ Trkm. ēt- “adım atmak, gitmek, yürümek”].

akka آكا “baba, dede, ağabey” [*āka > Krç. Blk. akka ‘büyük baba, dede’; Kzk., Kkp., Nog., Kmk. aga ‘yaşlı, yaşça büyük’, CC aga (Eker 2013:162)].

all آل “1. alın, ön 2. ileri, karşı” [AT *hāl “ön” (Tekin 1995:172), *āl > Krç. Blk. allı ‘baş, başlangıç’; Tat., Bşk. al “ön, ön taraf”, CC allı, Kzk., Kkp. *ald, Trkm. ālın (Eker 2013:162), Çağatayca. allıga “önüne, karşısına”, Hlç. hānl(i)].

appa اپپا ~ **eppe** اپپه “ebe, nine, ana, abla” [DLT apa].

appaq اپپاق ~ **appağ** اپپاغي “bembeyaz” [āq > Kzk., Kkp. appak ‘apak, bembeyaz’, Kar. appak, Kmk. appak, Krç. Blk. appa-ak; Nog. ap-ak, Tat., Bşk. ap-ak, appağım ‘bembeyazım’ (Eker 2013:162)].

arri آررى “arı, temiz, saf, halis, katkısız, helal, doğru, dürüst, gerçek” [AT *ārıq (Tekin 1995:172), DLT arriğ, EUyg. ārrı-, ārı- (Tekin 1995:171)].

arri آررى, **harri** هاررى “arı, bal arısı” [*hāri (~hāra) > Kkp. hārre ‘arı’; Kzk. ara, Trkm. arı; Gag. ārı, Hlç. hāarı (Eker 2013:163)].

arriğ-/ arriğ- آررىتماق “arındırmak, temizletmek” [AT *āri, EUyg. ārrı-, ārı- (Tekin 1995:171)].

arriq آررىق ~ **arriğ** آررىغ “zayıf, şişman zıddı, cılız” [~ Trkm. arriq, Özbek. arriq, EUyg. ārrı-, ārı- ~ DLT ār- “yorulmak”].

arriñ- آررىنماق “arınmak, temizlenmek” [EUyg. ārrı-, ārı- (Tekin 1995:172)].

aşşaq ااششاغى “aşığı” [Trkm. aşāq].

aşşiq ااششىق ~ **aşşuq** “aşık, topuk kemiği” [Çağatayca āşuq “aşık, topuk kemiği”].

atta آتا “baba, dede” [āta > Kar. itta (ata) “dede, baba; ata”, Çuv. atte, Nog. ata, atay, Tuh. āta, Trkm. ata (Eker 2013:163)].

attıla- اتتىلاماق “atlamak, zıplamak, karşıya geçmek” [AT *āt- “adım atmak” (Tekin 1995:172), DLT ātla-].

bizzil- بىززىلمك “büzölmek” [*büz-, *büz-].

buqqa بوقا “boğa” [Göktürk būqa, Trkm. buğa, Azb. buğa (Tekin 1995:179)].

butta بوتتا “çalı, dikenli küçük bitkiler” [Trkm. pūtag. *būtaq < *būt].

buvv ~ buvva بىووا “böğ, zehirli örümcek, tarantula, asıl anlamından yola çıkarak Kaşkay Türkçesinde buvva! kelimesi ‘tehlike ve ikaz’ anlamında tehlikeli şeylere dokunmamak için çocukları uyaran bir uyarı ünlemi işlevini kazanmıştır” [Krg. bō ‘örümcek’, Trkm. mōy “zehirli örümcek”, DLT bî (Tekin, 1995: 105). Kıpçak bōg (~ *bōy) > Kzk. büyi ‘akrep’, Tat. böye, Bşk. böyö, Nog., Krk. bij ‘örümcek’. Trkm. mōy, DLT bōg ~ bōy, CC bōv, Hou. bōy, Tuh. bew (Eker 2013: 153); TT. Ağz. böğ, böğü, möyü, böyü, büve, büvelek “zehirli örümcek”, büğe ~ büve ~ büvelek “bir tür sokucu sinek”²³].

²³ <https://sozluk.gov.tr/> 10.9.2020

çaqqal چاققال “çakal” [Horasan Türkçesi *çaqqal*, Hlç. *çaqqal*, Azb. *çaggal*].

çaqqı چاققی “çakı, bıçak” [**çāk-* “yapmak, kesmek, çakmak” ~ Moğ. *çaqu*. Tr. *çākı* > Far. *çākū*].

çurru- چورروماق “çürümek” [**çūri-*, Trkm. *çüyre-*].

darrıq- دارریقماق ~ **darrıxmak** دارریخماق “yüreği daralmak, sıkılmak, özlemek” [Krg. *taarin-* “darılmak”, Trkm. *dārik-* “rahatı ve huzuru kaçmak”, ET *tārik-* (Tuna 1960:261; Clauson 1972:540; Tekin 1995:174)].

daşşaq داششاق “erkeklik bezi” [<ET *tāş+ağ* “dışarda olan” (Gülensoy 2011:866)].

daşşın- داششینماق “taşınmak” [**tāşın-*].

derri درری “deri” [**tēri*, Hakas *tēr* (Tekin 1995:180)].

dirre- دیرره مک “diremek, yaslamak, dayamak, inat etmek”, **dirren-** “direnmek, dayanmak, inat etmek, girişmek, kalkışmak, mukavemet etmek, mücadele etmek”, **dirret-** “diretmek, dayatmak, mecbur etmek, inat etmek”, **dirre** “kurumuş dikenli sert çalılar ve ağaçlar, özellikle kurumuş Sidr/Mesih Dikeni ağacının dal budakları, dikenli çalılar ve ağaçlar, dikenli ağaçlar ve bitkilerden yapılan ağıl veya çit, dikenli hisar, mecazen sınır” [AT **tīr-*, DLT *tire-* “dayak ve direk dikmek”, Trkm. *dīre-*, *dīrek* (Tekin 1995:183)].

dirri دیرری “diri, canlı, zinde, hızlı, etkin”, **dirrid-** ~ **dirrilt-** “diriltmek”, **dirril-** “dirilmek”, **dirrilik** دیرریلیک “dirilik, yaşam, hayat, varlık, servet” [AT **tīr-* “yaşamak”, DLT *tīrig*. Trkm. *dīri* (Tekin 1995:183)].

doqquz دوقوقوز “dokuz” [AT **tōkır*, DLT *toqūz*, Trkm. *dōkuz*].

ēr- انرمک “açmak, yayvanlaştırmak, yassılaştırmak, sermek, yazmak, (ağız) yaymak, yanlara doğru açmak”, **érril-** انرریلمک “açılmak, yorulmak, yaslanmak, ayaklar yana doğru açılmak” [~ Hlç. *īer-*].

érre- ~ **érrred-** انرردمک “açmak, uzatmak, ayakları açmak, ağız yayarak özensizce konuşmak, sözü uzatmak”, **hérre-** ~ **hérred-** “özensizce dökmek, bir şeyi uzağa atmak, dikkatsizce topa vurmak, topa vururcasına bir şeyi şutlamak, çelik çomak oyununda çeliği uzağa atmak” [Hlç. *īer-*. krş. EUyg. *yor-* “açmak”. krş. Kşk. *urra-* “uzamak”, *urrad-* “uzatmak, sözü uzatmak, fazla örnek vererek konuşmak, sayıp dökmek”. krş. **hār-* “yorulmak”, DLT *ār-*, Hlç. *hār-*, Trkm. *ār-*, Tat. *hār-*, Yak. *īr-* (Tekin 1995:172)].

érri انرری “yumuşak zıddı, zımpara yüzeyi gibi olan, inceliği olmayan, pürüzlü, kalın, kaba, engebeli, haşın, kulak tırmalayan” [<**īrig*, Trkm. *īri*, Hlç. *īre* (Tekin 1995:182)].

érri- انرریمک “erimek, sıvı haline gelmek”, **érrid-** انرریدمک “eritmek, sıvı haline getirmek” [AT **īri-*, *īrū-* (Gülensoy 2011:337)].

érrin- انررینمک “üşenmek, açılmak, tembellik yapmak”, **érril-** “yere yayılmak, açılmak, ayakları açıp yayılarak oturmak”, **ağız érmek** “ağız kenarlara doğru yaymak, söz dinlememek”, **ayaq érmek** “ayağı kenarlara doğru açmak, tembellik yapmak” [<**ēr-* “açmak”. ~ AT **hār-* “yorulmak”, DLT *ār-*, Hlç. *hār-*, Trkm. *ār-*, Tat. *hār-*, Yak. *īr-* (Tekin 1995:172)].

gebbe²⁴ گببه “ilmikleri uzun, kabarık ve hantal bir halı türü” [~**kāpa* “kaba, kalın” (Tekin, 1995: 173) ~ **kēpe* “şişik, şişkin”, Trkm. *gēbe* “hamile”, TT *gebe* “hamile” (Tekin 1995:181)].

gerrin- گررینمک “gerinmek” [**kēr-*].

²⁴ *kalı* قالی “halı” ile *kalın* “kaba” ve *gebbe* “halı türü” ile *kaba* “kalın” arasında ses-anlam (fono-semantik) paralellik görülmektedir. *kalıḡ* (DLT III 371, 372) > *kalın* > *kalı* > *halı* ve *kaba* > *kebe* > *gebbe* gelişimleri varsayılabilir. Bu nedenle bu iki (halı, gebbe) dokuma türlerinin adının aynı mantuktan (*kaba*, *kalın*’dan) geldiği düşünülebilir.

ikki ايكي “2” [Yenisey Yazıtları *éki*, Göktürk *eki*, *iki*, DLT *ékki / ikki*, Yak. *ikki*, Hlç. *ékki* (Tekin 1995:181)].

iss²⁵ ايس “koku, normal koku; kötü koku (Şeşbeyli ve Farsımadan diyalektlerinde)” [**is* (~ *iş*) > Tat. *is* “duman, tütsü, is”; Kzk., Kkp., Nog. *is*; Trkm. *iş*; Ermeni Kıpçakçası *is*, Bşk. *yēs* “koku, ıtır” (Eker 2013:159)].

issi ايسسى “ısı” [DLT *isig* “sıcak”, *isig*, *isiig* “sıcaklık” (Tuna 1988:245)].

işşiq ايششيق ~ **işşiq** ايششيق “ışık, aydınlık, nur, lamba, sabah”, **işşiqleti** ايششيقلتي “erken, sabah erkenden, güneş batmadan” [EUyg. *yaruk yaşuk* “gündüz, aydınlık”, DLT *er yarudı yaşudı* “parladı, neşelendi, *yaşudı* sözcüğü tek başına kullanılmaz, ancak bir ikileme içinde kullanılır”, *yaşıktı* “gözleri kamaştı”, Kutadgu Bilig *yaşık boldı törtünç “güneş dördüncü oldu*”, Ebu Hayyan Kitabı'l-İdrak *ışık* “ışın ve ışın”].

itti ايتتى “keskin, kesici, sivri, fazla ekşi”; **ittid-** ايتتيدم “keskinleştirmek, bilemek, sivriltmek” [ET *yitig*, YUyg. *yitti*, Çağatayca *îtüt-*].

kass كاس “suratı asık, uğursuz, yüzü kırışıklı, kart ağaç kabuğuna benzer” [~AT **kās* “ağaç kabuğu”, DLT *kās*, *kāz*, Koyb. *kās* (Tekin 1995:173)].

qaqqilow قاقيلو “taş ve kayalarda yağmur sularının biriktiği çukur” [<*qāq-l-a-ǧu*. DLT *qāq* “göl, kurumuş göl, su birikintisi”, *qaqlan-* “kurumak, su toplanmak”, *qaqraş-* “su çekilmek”].

qaqq ol- قاق اولماق “yağ, peynir ve yoğurt gibi süt ürünlerinin kalması, tazeliğini ve rutubetini kaybetmesi, kurumması ve eskimiş tat alması” [*kakuk* ~ *kakkuk* “yarma, kurutulmuş et veya meyve” (DLT III 130-17, DLT III 130-17), **qāq* “meyva kurusu” (Tekin 1995:252)].

qarrı- قارريماق ~ **qārrı-** قارريماق “yaşlanmak, özel olarak kadın yaşlanması”, **qarrıt-** قارريماق ~ **qārrıt-** قارريماق “yaşlandırmak” [EUyg. *hāri-*, Trkm. *gārra-* (Tekin 1995:173)].

qarrı قارري ~ **qārrı** قارري “yaşlı kadın, sıfat olarak yaşlanmış, yaşlı” [AT **kāri* (Tekin 1995:173), Kzk. *kāri*, DLT, CC, Hou, Tuh *kari*. (Eker 2013:163), Trkm. *gāri*, *garri*, Kkp. *karrı* ~ *garri*; Tat. *kariy*. Aslı uzun ünlü Karakalpakçada ikizleşme ve Tatarcada ikinci hecede ünsüz türemesine yol açmıştır (Eker 2013:151)].

qassıq قاسسيق ~ **qassıq** قاسسيق “vücutta karın ile uyluk arasındaki bölüm, kasık” [Trkm. *gāsık* (Tekin 1995:173)].

qättı قاتتى “katı, sert”, **ağzı qättı** “fazla konuşkan” [**kätig*, DLT *katıg*].

keppe كپه “yarılmış, ortadan ayrılmış, ikiye bölünmüş, dağılmış”, **kepp** “ağız, ağızlık, kapak, başlık” [AT **kēb-* “gevme, ağızda çiğnemek”, Trkm. *gēvüş* “geviş” (Tekin 1995:181)].

²⁵ Genel Kaşkay Türkçesinde *is* ~ *î* ~ *iy* “her türlü koku”, *koxu* قوخو “kötü koku” anlamındayken, Şeşbeyli diyalektinde tam tersi *koqu* “iyi koku”, *î* ~ *is* “kötü koku” anlamındadır. Eski Türkçede bulunan *yıd* “koku” ile *is* “koku, duman” kelimelerinin Kaşkayı Türkçesinde birbiriyle karışmış olması muhtemeldir. Buradaki *îs* ~ *î* DLT’de bulunan *yıd* kelimesinin devamı özelliklerini göstermektedir: *yıd* > *yıy* > *iy* > *î* > *is* ara geçiş biçimlerinin Kaşkayı diyalektlerinde bulunması böyle bir gelişimin olduğunu destekler niteliktedir. Uzun /i/ sesi, iyelik ekinin ikizleşmesine neden olup daha sonra ek kalıplaşmasıyla kelimenin sonunda bulunan -s, kelimenin bir parçası olmuştur: *yıd* > *yıy* > *iy* > *î* > *î-si* > *is-si* > *iss-i* > *iss*. Böylece -ss- ikiz ünsüzü, kelime kökünün bir parçası olmuş ve *iss* kelimesi ortaya çıkmıştır: *issim* “kokum”, *issîng* “kokun”, *issi* “kokusu”, *issimiz* “kokumuz”, *issîngiz* “kokunuz”, *isleri* “kokuları”. Buna benzer ve paralel başka bir yapı *nē* kelimesinde görülmektedir. teklik 3. şahıs iyelik ekinde bulunan -s ünsüzü ikizleşmiş, nesi kelimesi ortaya çıkmış, bu biçim, ek kalıplaşması, örneksime ve bulaşma yoluyla bütün şahıs çekimlerinde kullanılmıştır: *nē* > *nē-si* > *nes-si* > *nessi* “nesi var?” > *nessim* “1. ne(yi)m var?, bir problem/sorunum yok”, *nessîng?* “neyin var? ne var? ne diyorsun? sorun ne?”, *nessi?* “nesi var?, sorunu ne”, *nessimiz?* “neyimiz var?”. , *nessîngiz?* “neyiniz var, sorununuz ne”, *nesleri?* “sorunları ne?”.

qımmıla- قییمیلماق “kıyıldamak” [ET *kīmul-da-*, Trkm. *gimilda-*, Kırgızca *kıymıl*, Kzk., Kkp., Nog., Tat., Bşk. *kıymıl-da-* ‘kıyıldamak’ (Eker 2013:155)].

kızzi قیززی “aşırı sıcak”, **qızzi-** قیززیماق “kızmak, sınırlı olmak, sıcak olmak”, **qulağı qızzi-** “korkmak, kayda almak, saymak, korkudan saygılı olmak, temkinli davranmak, ihtiyatlı olmak, hesaba katmak” [<*kīz-].

kipp كیپ “tam dolu, kapalı, tıkalı, tıka basa, dar, fit”, **kipp ol-** “bir şeyin başka bir şeye girip çıkma mecali olmamak, dar duruma gelmek, fazlasıyla fit olmak, tıkanmak, tutulmak, kapanmak, havanın kapanması, havasız kalmak, ayakkabı ve elbise için sıkacak durumda olmak, dar gelmek” [*kīb* “suret, resim”, *kībi*, *kibi* “olarak, gibi”, yak. *kieb*, Eski Oğuzca *gībi* (Ligeti, 1942: 89). **kēp* “kalıp, şekil, model”, ET *kip* (> kibi > gibi), DLT *kip*, Yak. *kiep* “kalıp”, Trkm. *gēp* “kalıp” (Tekin 1995:182)].

qıssä قیسسه “1. kısa 2. bel kenarlarında olan böbrek boşluğu”, **qıssır** “kısır”, **qıss-** “kısmak”, **qıssa** “kısa”, **qıssıq** “kısık, cimri” [**kīs-*].

kopp كوپ “hepsi, tamamı, bütün, komple, yığın, toplu”, **koppa** “yığılı, derli, toplu, üst üste birikmiş”, **koppol-** “birikmek, çoğalmak”, **koppéd-** “toplamak, biriktirmek” [Göktürk *koop* (Tuna 1960:224)²⁶].

kossa كوسسا “köse, sakalsız” [Trkm. *kōse*].

köşşeg كوشگ “deve yavrusu” [Trkm *kōşek* (Tekin 1995:184), Kara Kalpak *kōşek*].

kupp كوپ ~ **kuppu** كوپپو “aynısı, tam aynısı, aynen benzeri” [~ *kīb* “suret, resim” *kībi*, *kibi* “olarak, gibi”, yak. *kieb*, Eski Oğuzca *gībi*. (Ligeti, 1943: 89). **kēp* “kalıp, şekil, model”, ET *kip* (> kibi > gibi), DLT *kip*, Yak. *kiep* “kalıp”, Trkm. *gēp* “kalıp” (Tekin 1995:182)].

qurr قور “üreme gücü olmayan, hadım, erkeklik bezleri olmayan” [DLT *kūr* “kuru”].

qurru- قورروماق “kurumak” [DLT *kūr*, Trkm. *gūra-*, Krg. *kuura-*, Yak. *kūr-* (Tekin 1995:179)].

qurru قوررو “kuru” [EUyg. *kuruğ*, DLT *kuruğ*, Trkm. *gūri*. Hlç. *qurruğ* (Tekin 1995:179)].

quttuz قوتتوز “kuduz; hal, hareket ve konuşmasıyla kendini öne çıkarmak isteyen kişi, kavgacı özellikleri olan” [AT **kūtru-*, Trkm. *gūdir-*, TT *kudur-* “azmak, aşırı olmak”].

quzzu قوززو “kuzu” [*kōzı* “kuzu” (Tekin 1995:108)].

laççın لاچچین ~ **laççun** ~ **Lāçın**²⁷ لاچین “doğan, Şahin, özel erkek adı” [DLT *lāçın*; Krg. *ilaaçın*, Trkm. *lāçın*; ET *lāçın* (Clauson, 1972: 763); DLT *lāçın* (Tekin 1995:101)].

néççe نچچه “kaç, ne kadar, nice” [<*nē+çē*. **nē* “ne” (Tekin 1995:181)].

orr- اورماق “dalamak, yırtmak, derin yırtmak, kaba şekilde özensizce yırtmak, yarmak, kesmek, biçmek, parçalamak, köpek ve vahşi hayvanlar için ısırma”, **orrul-** “derin yırtılmak, aniden yırtılmak, yarılmak”, **horraq** “yüzsüz, utanmaz, yırtık, fahişe”, **orruq** “yırtık, yırtılmış şey”, **orran** “yırtıcı, yırtan, vahşi, özel olarak köpek adı” [DLT *ōr-* ‘biçmek, kesmek’, *orgak* ‘orak’, Hlç. *hōr-* ‘biçmek’, *hograq* ‘orak’, TT. *horan* “Biçilmiş tarla”, Çuvaş *vır-* ‘biçmek’].

²⁶ Osman Nedim Tuna Göktürk yazıtlarında geçen söz konusu kelimenin uzun sesli olduğu fikrindedir: **koop** TUNA, Osman Nedim. (1960). Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Vokaller. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 8. 224. Ayrıca bk. Muharrem Ergin *koop* kelimesini uzun okumuştur: **koop** *itd(i)m* (KT G3). **koop** (a)nta (a)lk(i)n t(i)g (a)r(i)lt(i)g (a)n ta k(a)lm(i)şı yir s(a)yu koop toru olu yor(i)yur (e)rt(i)g (KT G9). *yok çığ(a)ń bod(u)n(u)g koop kuubr(a)td(i)m* (KT G10). Ergin Muharrem (2000). Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, 25. Baskı, İstanbul. Ayrıca bk. Talat tekin bazı yerlerde kelimeyi uzun sesli olarak okumuştur; *türük b(e)gl(e)r : koop bilirs(i)z : ol süg : (a)nta yok kıld(i)m(i)z* “ Türk beyleri, hepimiz bilirsiniz. O orduyu orada yok ettik” (Tekin 2010:32-33).

²⁷ “Ay ağalar bir cuft yaşulbaş suna, **Laççun** vurub gelden ara düşübdür. Çox muddetdir onung için yanîram, Gözüm yar üzünden ara düşübdür.” Kaşıkay Şiiri, İkinci Kitap, s.80.

ossur- “yellenmek, osurmak” [AT **hōs-* “yellenmek” (Tekin 1995:177); Krg. *ōsur-*, Hlç. *ōsar-*].

ottuz اوتتوز “otuz” [ET *otüz* (Tuna 1960: 246), *ottuz* “30” (DLT I s.142-2)].

össil- ~ **éssil-** انسسيلمك “şişmek, havadan dolmak, ölmek”, **össilmek-küpmek** “şişip ölmek, gebermek” [AT **ō-* “yükselmek, bitki bitmek”, Trkm. *ös-* ‘yükselmek’, Moğ. *öske-* ‘yükselmek’].

özzek اوززك “omurilik; can damarı; mecazen güç, kuvvet, tahammül, dayanıklılık” [~DLT *özek* “omurilik” ~ ET *ōz*, Trkm. *ōz*, Yak. *üös*, Çuv. *var* (Tekin 1995:183)].

paçça پاچچا “paça, bacak” [DLT *bāçaq*].

pammuq پاموق “pamuk” [DLT *bāmuk*, Trkm. *pāmık* (Tekin 1995:172)].

saçç ساچ “saç, kadın saçı” [**sāç*].

säqqäl ساققل “sakal” [DLT *saqāl*].

sakki ساککی ~ **säkkı** سکی “seki, oturacak düz ve yüksek yer, yüksek yer, denizde olan petrol platformu” [AT **sēk* (Tekin 1995:181), DLT *sekü* ‘dükkan, seki’].

sekkiz سککیز “8” [AT **sēkir*, Trkm. *sēkiz*, Özb. *sekkiz*, Uyg. *sekkiz*, Azb. *sekkiz*, Güney Krg. *sekkiz*, Çuv. *sakkır*].

surrud- سوررودماق ~ **surrut-** “sürütmek, süründürmek”, **surrunçaq** “kaygan yer, kaykay” [**sūr-*, Hlç. *sīr-*].

sübbe سوببه ~ **sibbe** سيببه ~ **sibbéy** سيببي “bekâr, evlenmemiş erkek” [**sū* “asker, ordu” (Gülensoy 2011:811); Göktürk *sū* “ordu, asker”, EUyg. *sū*, DLT *sū*. Çağatay *subay* “1. yüksüz, ağırlıksız, bekâr, 2. hafif süvari” ~ Moğolca *subay* “kısır, yavrusuz”].

topp توپ “top”, **topp olmak** “toplanmak”, **topp édmek** “toplamak”, **toppuz** “topuz, yuvarlak, şişko”, **toppuq** “topuk, ayak kenarında bulunan çıkıntılar” [**tōp* > Far. *tūp*].

urra- اورراماق “uzamak”, **urrad-** اوررادماق “uzatmak, sözü uzatmak, örnekler vererek fazla konuşmak, sayıp dökmek” [**ūr-* “uza(t)mak”].

üzzül- “ayrılmak, kesilmek, koparılmak” [**üz-*].

väqq (Şeşbeyli ağzı) وق “kurbağa” [Çağatay. *bağqa*, Hlç. *bāqa*, Trkm. *bāğa*. ET *bāqa* > Far. *qurbāge* (Tekin 1995:172)].

yāqqın ياققین (Şeşbeyli ağzı) “yakın” [<ET *yā-*, Trkm. *yakīn* (Gülensoy 2011:1037)].

yassı ياسسى “yassı” [ET **yā-*. DLT *yaz-~yas-* “yazmak, yaymak”, DLT *yası neñ* “yassı, enli, yatay”, Kitabu'l-İdrak *yassı* “yassı, tabaka şeklinde”].

yazzi ياززی “yazı, dışarı, ova, düzlük” [< *yāzi* < **yāz-* < *yā-**. *yazzi* kelimesi *yaz-* “yaymak, açmak, genişletmek” köküyle ilgilidir].

yéddi ينددی “7” [AT **yēti*, Göktürk *yeti*, *yiti*, DLT *yetti*, Yak. *sette*. Azb. *yeddi*, Çuv. *siççe* (Gülensoy 2011:1106). Kmk. *yetti*, YUyg. *yättä* (Eker 2013:163)].

yoss- يوسماق “yolmak, çekerek koparmak”, **yossul-** “yolunmak” [<**yōs-* < **yul-* < **ül-* (Gülensoy 2011:1156)].

yowwaş يواش “yavaş” [**yawāş* (Gülensoy 2011:1090)].

yumm- يومماق “yummak, bağlamak, kapatmak”, **yummul-** “yumulmak” [**yūm-*].

Kalıplaşmış Ek İkizleşmesi

issi “kokusu” ve **nessi** “nesi var” kelimeleri daima ikizleşmelidir. **ī** “koku” ve **nē** kelimelerindeki uzunluk, iyelik ekine yansımış ve bu ekte fazladan bir /s/ foneminin türemesine sebep olmuştur.

Bir sonraki aşamada -ss- yapısı kelimedeki kalıplaşmış ve kelime yalın halde iken de -ss- yapısını barındırmıştır: *iss* “koku”. Aynı şekilde *iss* “koku” kelimesinin *is*²⁸ “duman” kelimesiyle de karışması söz konusu olabilir.

issi ايسسى “kokusu” [< *ī* + *si*. <ET *yīd* “koku”, *yīdig* “kötü koku” ~ Trkm. *īs* “koku, duman”, Yak. *īs* “koku, duman” (Tekin, 1995: 176)].

nessi نيسى “nesi var” [< *nē* + *si*. <AT **nēḡ*, DLT *nē*, Trkm. *nē* (Tekin 1995:181)].

Ötümlüleşme (Tonlulaşma)

Normal ünlünün oluşumundaki ses tellerinin titreşim sayısı uzun ünlülerinkinden daha azdır. Uzun ünlüler kısalınca ‘ağırlık uyumu’ bozulur. Bu kaybı karşılamak ve dengeyi yeniden sağlamak için sonraki ötümsüz ünsüz, ötümlüleşir. Birincil uzun ünlüdeki süreklilik son sesteki ünsüze aktarılarak, o ünsüzün yumuşatılması sağlanır (Eker 2013:157).

t > d değişmesi

ad ~ *ād* آد “ad” [**āt* > Kar. *ad* (~ *at*) ‘ad’, DLT *āt*, (Eker 2013:159)].

adar- آدارماق “ad getirerek küfür etmek, sövüp saymak” [**āta-* > Kar. *ada-* (~*ata-*) ‘ad vermek’, Kkp., Nog., Tat., Bşk., Krç., Blk. *ata-* ‘ad vermek, adlandırmak’, Kmk. *ata-* ‘tahsis etmek, ayırmak’, Tuh. *ada-*(*n-*) (~*atan-*) ‘ad verilmek’ (Eker 2013:159)].

adaş آداش “adaş” [**ātaş* < **āt* > Kzk., Kkp., Nog. *adas* ‘adaş’, Tat. *adas*, Bşk. *atas*, Krç. Blk. *atdas*, CC *ataş* (Eker 2013:159)].

éd- اندمك “etmek, yapmak, kılmak” [Göktürk *et-*, *it-*, Yak. *it-* ‘tüfeği doldurmak’ (Tekin 1995:182)].

géd- ~ *gid-* (Şeşbeyli ağzı) “gitmek, varmak, yürümek” [DLT *kīt-*, TT. Ağz. *gid-*, Azb. *gét-* (Tekin 1995:182)].

yédmiş يندميش “70” [**yētīmil*, YUyg. *yétmiş*, *yitmiş*, Çuv. *sitmil*].

yedek يدك “yedek” [AT **yēt-*, Trkm. *īt-*, Yak. *siet-*, TT *yed-* (Tekin 1995:182)].

-rt > -rd değişmesi

yurd يورد “yurt” <*yūrt*, *qurd* “böcek” <*kūrt*, *dörd* “4” <*tōrt*.

ç > c değişmesi

āc آج “aç” [AT **āç*, Göktürk *āç*, DLT *āç*, Trkm. *āç*, Yak. *ās*, karag. *ayş* (Tekin 1995:171)].

ocaq اوچاق “ocak; ateş yakılan yer; kerametli, kutsal ve şifacı özelliği olan boy veya aile” [**hōtçuk*, Euyg. *otçuk*, *oçuk*, DLT *oçak*, Trkm. *oçak*, Hlç. *hūoçak* (Tekin 1995:177), **ōçak* > Kar. *odzak* (~*otsak*) ‘mutfak ocağı’ (Eker 2013:157)].

sāc ساج “üzerinde ekmek yapılan yassı demir olan sac” [DLT *sāç*, Trkm. *sāç*, Azb. *sac* (Gülensoy 2011:711)].

tucu توجو “tunç” [DLT *tūç*].

ūc اوچ “uç” [DLT *ūc*, Trkm. *ūç*, Hlç. *hūuç*, Azb. *uc*].

-p > -b değişmesi

qāb قاب “kap, tencere, çerçeve, resim çerçevesi” [**kāp* > Krç. Blk. *kab* ‘kılıf, mahfaza’ (krş. DLT *kāp*) (Eker 2013:159)].

²⁸ **īš* (~ *īš*) >> Tat. *īs* “duman, tütsü, is”; Kzk., Kkp., Nog. *is*; Tkm. *īs*; Erm. K. *is*. krş. Bşk. *yēs* “koku, ıtır” (Eker 2013: 159).

dib [*tūp > Krç. Blk. tūb ‘alt kısım, dip’; DLT, Tuh. tūp, CC tūp ~ tūb, Ermeni Kıpçakçası tib ~ tibi (Eker 2013:159)].

k > ğ > w değişmesi

yoğ یوغ~ **yow** يوو “hayır, yok” [Trkm. yōk, Hlç. yū^ok (Tekin 1995:178)].

Öndamaksillaşma (İncelme)

it ایت “it, köpek, erkek köpek” [*it, Alt., Kzk., Blk. iyt, Çuv. yiDï (Tekin 1995:176)].

dīng دینگ “rahat, mutlu ve huzurlu, dingin, sakin” [Trkm. dīn “nefes almak, dinlenmek, dinmek”, Yak. tīn- (Tekin 1995:177)].

qīnc- قینجک ~ **qiyinc-** “vurmak, dövmek, ezmek, döverek yüzüp ayırmak” [~ DLT kīn “azap, işkence, ceza”, Uyg. kıyn, Trkm. gīna- “işkence etmek” (Tekin 1995:176). Çağdaş Türk Lehçelerinde bulunan “zor” anlamındaki kıyın kelimesi düşünüldüğü zaman buradaki uzunluk ikincil olabilir. Trkm. gīna- fiilinde olan uzunluk, kıyna- fiilindeki /y/ sesinin erimesi ile ortaya çıkmış olabilir].

qinciş- قینجیشمک “diş kaşınmak, gıcırdatmak, gıcışmak, sevgi ya da başka duygulardan dolayı dişleri gıcırdatmak” [Trkm. gīca-].

qīr قیر~ **qir** قیر “kır rengi, gri” [Trkm. gīr (Tekin 1995:176)].

qiz قیز “kız” [DLT kīz, Trkm. gīz, Yak. kīs (Tekin 1995:176)].

sin- سینمک “kırılmak” [DLT sī-, Trkm. sīn-, Hlç. sī-].

şīş شیش “kebab şışı, çadır parçalarını bir araya getirip birbirine eklemek için sert dallardan yontulmuş sivri ince çubuk” [DLT sīş, Trkm. çīş (Tekin 1995:176)].

şīş- شیشمک “şişmek” [sīş- (Tekin 1995:176)], **şīş** شیش “şiş, kabarık” [DLT sīş-, sīş-, Trkm. çīş- (Tekin 1995:176)].

tēng تینگ “ip, hayvanların sırtına yük bağlamakta kullanılan kalıp ip” [DLT tīn. Trkm. dīn “ip”, Tuvaca. dīn “yular”, Saganca tīn “yular” (Tekin 1995:176)].

Genişleme

ī > é değişmesi

Ana Türkçede birincil uzun olarak varsayılan /ī/ seslerinin bazıları Kaşkay Türkçesinde /é/ sesine denk gelmektedir:

bél بئل “bel” [AT *bīl, Trkm. bīl, Yak. bīl, Azb. bél].

béş بئش “beş” [AT *bīş, Trkm. bāş, Yak. bies, Azb. bés].

dé- دنمک “demek” [AT *tī-, Trkm. dé-, Yak. diy-].

déş- دئشمک~ **deş-** دشمک “deşmek” [AT *tīş-, Trkm. deş-].

él ائل “el, il” [AT *īl, Trkm. īl].

én انن “en, uzunluk zıddı” [AT *īn, Trkm. īn, Yak. ien].

érri انرری “yumuşak zıddı, inceliği olmayan, pürüzlü, kalın, kaba, engebeli” [*īrig, Trkm. īri, Hlç. īre (Tekin 1995:182)].

éş انش~ **eş** اش “eş, yoldaş, çift şeyin teki” [AT *īş].

gece گنجه ~ **gice** گيجه (Şeşbeyli ağzı) “gece” [AT *kīçe, Trkm. gice].

géc گنج “geç” [AT *kīç, Trkm. gīc].

gécik- گنجيكمك “gecikmek” [AT **kīçik-*, Trkm. *gīcik-*].

gēŋ گنگگ “geniş” [AT **kīŋ*, Trkm. *gīn*, Yak. *kien*].

géri گنری “geri” [AT **kīrū*, Yak. *kier*].

téz تيز “tez, hızlı, erken” [AT **tīz*, Trkm. *tīz*].

vér- ~ وئرمك ~ *vir-* (Şeşbeyli ağzı) “vermek” [AT **bīr-*, Trkm. *ber-*, Yak. *bier-*].

yé- ~ يئمك ~ *yi-* (Şeşbeyli ağzı) “yemek eylemi” [AT **yē-*, Trkm. *iy-*, Buh. *yē-*, *yey-*. DLT *yi-*, *yiy-se-*, Yak. *sie-* (Tekin 1995:182)].

yél يئل “yel” [DLT *yīl*, Euyg. *yiil*, Yak. *tial* (Tekin 1995:182)].

ī > e değişmesi

bez بز “bez, vücutta olan bez, ur, gudde” [AT **bīz*, Trkm. *mēz*].

geç- گچمك “geçmek” [AT **kīç-*, Yak. *kies-*].

gegir- گگيرمك “geğirmek” [AT **kīgūr-*, Trkm. *gegir-*].

Daralma

ō > u değişmesi

suğan سوغان “soğan” [**sōğun*, DLT *soğun*, CC *sorgan* (Tekin 1995:178)].

muncuq مونجوق “boncuk” [ET *boyınçuk*, EUyg. *moyınçuk*, Trkm. *mōncuk* (Tekin 1995:178)].

Düzleşme

Başka nedenlerin yanı sıra, Kaşkay Türkçesinde birincil uzun ünlüler, /ö/ ve /ü/ gibi yuvarlak ünlülerin düzleşmesinde ayrıca birinci hecede bulunan kalın /ı/ sesinin yarı ince /i/ sesine dönüşmesinde etkili olmuştur. Uzun yuvarlak seslerin telaffuzu, daha fazla enerji sarf etmeği gerektiren bir konudur. Bunu önlemek için “en az çaba kuralı” temelinde uzun yuvarlak sesler düz seslere dönüştürmüştür. Bu değişimin, analogi ve örnekseme yoluyla başka /ö/ ve /ü/ örneklerine sıçraması, yeni bir telaffuz alışkanlığının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

ō > é değişmesi

bél- ~ *bēl-* “bölmek” <*bōl-* (Tekin 1995:184).

dén- ~ *dēn-* “dönmek” <*tōn-* (Tekin 1995:184).

dérd ~ *dērd* “4” <*tōrt* (Tekin 1995:184).

dés ~ *dēs* “göğüs, döş” DLT *dōş* (Tekin 1995:184).

diş ~ *dīş* “düş, rüya” <*tūş* (Tekin 1995:185).

éz ~ *ēz* “kendi, öz” <*ōz* (Tekin 1995:183).

iz ~ *īz* “yüz, çehre, 100” DLT *yūz*.

gél ~ *gēl* “göl” <*gōl* (Tekin 1995:184).

gic ~ *gīc* “güç, kuvvet” <*kūç* (Ligeti 1942:90).

gin ~ *gīn* “gün” <*kūn* (Tekin 1995:185).

kék ~ *kēk* “kök” <*kōk* (Tekin 1995:184).

sék- ~ *sēk-* “sök-” <*sōk-* (Tekin 1995:184).

séz ~ *sēz* “söz” [Eski Oğuzca *sōz*, Özb. *sōz*, Miş. *sūz*, Trkm. *sōz* (Ligeti 1942:90)].

û > i değişmesi

sit ~ *sid* ~ *sîd* “süt” <*sût* (Tekin 1995:185).

Süreklileşme**k > y değişmesi**

göy گوی “gök, mavi” [Koyb., Türkî *kök* “mavi”; Yak. *küöh*, Miş. *kūk*, Selç. *gök*, Trkm. *gök*, Kaz. *kūk*, Özb. *kōk*, Sarı Uyg. *kyk*, Çuv. *kîvak* (Ligeti 1942:89)].

keylik كىلىك “keklik” [Trkm. *kēkilik* (Tekin 1995:181)].

seysan سىيسان ~ *sēyisan* “80, seksen” [AT **sēkir+ōn*].

b > v, w, y değişmesi

owun- اوونماق “avunmak” [AT **ābın-*, EUyg. *āwinil-*, Trkm. *āvun-* (Tekin 1995:171)].

sowcu سووجو “kız istemeye giden veya gönderilen kişi, sözcü, haberci” [~AT **sāb* “söz, haber”, DLT *sāw*, Trkm. *sāvçı* “peygamber” (Tekin 1995:174)].

div ağz. “dip” [AT **tūp*, DLT *tūp*, Hlç. *dīb*, Trkm. *düyb* (Tekin 1995:185)].

ova ağz. “ev, aile, oba, çadır, yurt, göçebe, aşiret, akraba, boy, tayfa” [AT **ōpa*, Trkm. *ōba* (Tekin 1995:177)].

Ses Türemesi**/y/ türemesi**

géyce (Karakanlı ağzı) “gece” [Trkm. *gīce*, Krg. *keçee* ‘dün’, Trkm. *gīce* ‘gece’, Yak. *kiehe* ‘akşam’, ET *kiçe* ‘gece, dün’ (Tuna 1960:263; Clauson 1972:694)].

qıyığ ~ *qiyiğ* قىيغ “koyun keçi ve deve dışkısı, gübre” [DLT *kīğ* “gübre”, Yak. *kī*, Krç. Blk. *kıyı* “gübre”, Hou. *kīğ* (Eker 2013:152)].

yuwa يوا “yuva” [DLT *ūya*].

sayğış سايغيش ~ *sayğuş* “sayma, sayıs, hesap, numara, adet, rakam, istatistik” [*sayğuş* kelimesi *say-* değil de *sā-* kökünden türemiş olduğu takdirde -y türemesi söz konusudur. DLT *sākış* “sayma, sayıs”, Osmanlıca *sağış/sāğış*²⁹].

söygid “söyüt” [**sōgüt*].

/n/ türemesi

dinc [ET *dīç*].

onc ~ *önc* ~ *ānc* “öç, kin, nefret, hınç, öfke” ~ *āncid-* ~ *ānc éd-* “dövmek, döverek ufalamak”, *önçeş-* ~ *enceş-* “kavga etmek, dövüşmek, linç etmek”, *āncikkī* ~ *āncikke* “linç olmuş, iyice dövülmüş, ezilmiş, ufalanmış, param parça edilmiş” [~ ET *ōç*].

qıncış- “gicişmek, gıcık olmak, diş kaşınmak, fazla sevgi veya gıcık olmaktan dolayı birini dişleyesin gelmek” [Trkm. *giccile-* “kızdırmak, tahrik etmek”, *gīci* “gıcık, kaşıntı” (Tekin 2005:227)].

qunc- قونچماق “elleri kucağa koymak, elleri göğüs üzerine üst üste koymak, boş durmak” [**kūç-*, Yak. *kūs-* (Tekin 1995:179)].

²⁹ Kanuni Sultan Süleyman’ın bir şiirinde geçen *sāğış* kelimesindeki *sā-* hecesi, uzun hece olarak kullanılmıştır: “*Olsa kumlar sāğışınca ömrüne hadd ü aded, Gelmeye bu şîşe-i çerh içre bir sâat gibi*”. I. Uluslararası Kanuni Sultan Süleyman Sempozyumu, 24-26 Nisan 2018 Bildiri Kitabı. s.196.

/h/ türemesi

heger³⁰ هگر “eyer” [AT *ēder, DLT eder, Trkm. eyyer, Karagas iizer (Tekin 1995:180), Azb. yeher].

hōş هوش “akıl, yetenek, zeka, hafıza” [DLT ūs, ēs “bellek, hafıza”, Trkm. ēsle- “hatırlamak” (Tekin 1995:180)].

sehm سهم “zehir, korku, ilaç, kimyasal ilaç”, **sehmlı** “heybetli, korkulacak, karakterli insan, zehir gibi insan” [~DLT sēm “ilaç” ~ Ar. semm “zehir, ilaç”].

/w/ Türemesi (ō > ow)

owbur ~ **owburd** ~ **owburda**³¹ “küçük dere, yarık, çukur, su aşındırmasıyla oluşmuş dere” [AT *hōpur- “oyamak, aşındırmak”, DLT oprı “dere, çukur”, Trkm. ōbur-, TT obruk “çukur”, Hlç. hopruk “çukur” (Tekin 1995:177)].

/x/, /m/ türmesi

xumpur- خمپورماق “höpürdeterek içmek” [AT *ōp- ‘içmek, yutmak’, DLT ōp-, Yak. uop- (Tekin 1995:177)].

/k/ türemesi

tük توك “tüy, kıl” [DLT tū, Trkm. tüy, Yak. tüü (Tekin 1995:185)].

Türkçe-Farsça Dil İlişkilerinde Birincil Uzunlukların İzleri

Türk Dilinde Türkçe kökenli kelimeler, tarihî gelişim sürecinde lehçe, coğrafya ve koşullara bağlı olarak farklı yönler izlemiş farklı değişimlere uğramıştır. Dil temaslarında artzamanlı ve eşzamanlı prensipler temelinde bazı değişimler ve gelişimler izlenebilmektedir. Türkçe-Farsça dil ilişkilerinde bazı fonetik özellikler, iki dildeki alıntı kelimeler üzerinden incelenebilmektedir. Türkçeden alıntı olan kelimeler, Farsçada belirli ve genelde düzenli yazım kuralıyla yazılmış, genelde bugüne kadar kelimenin yazılış şekli/şekilleri korunmuştur. Genel Türkçede bulunan 8+1 (a, ı, o, u, e, i, ö, ü + é) ünlüye karşılık, yazılı Farsçada altı (ā, ī, ū, ā, é, o) standart ünlü bulunmaktadır. Buna göre Türkçeden alıntılanmış sözcükler Farsçada belirli seslerle yazılıp belirli söyleniş şekline sahip olmuştur. Örneğin; Eski ve Orta Türkçeden alıntılanmış ö/ ya da /o/ sesli olan sözcükler, Farsçada düzenli olarak [و] /ū/ harfiyle yazılmış, bugünkü Farsçada da /ū/ ile yazılıp söylenmektedir. Bu denkliklerin bazıları aşağıda verilmiştir:

1. Türkçe /ō/ sesi bazı durumda, Farsçada /ū/ sesine denk gelmektedir:

Tr. **tōr** تور ~ Far. **tūr** تور “1. ağ, tül, tuzak, 2. vahşi”, [DLT tōr].

Tr. **tōp** توب ~ Far. **tūp** توب “top”.

Tr. **qōç** قوچ ~ Far. **qūç** قوچ “koç”.

Tr. **yōz** يوز ~ Far. **yūz** يوز “yoz, vahşi”.

Tr. **bōş** بوش ~ Far. **pūç** پوچ “boş”. [DLT bōş, Uyg. booş].

Kşk. **bōr**³² بور ~ Far. **būr** بور “sarışın”. [Trkm. bōr “tebeşir, kil”, Yak. bōr “sarı ve beyaz toprak” (Tekin 1995:177)].

Kşk. **kor** ~ **kōr** كور ~ TT. **kōr** “kör, görmez” ~ Far. **kūr** كور “kör”.

³⁰ Bir tappançaynan **heger** u ügen “bir tabanca ile eyer ve dizgin”. Kaşkayı Şiiri, İkinci Kitap, s.66.

³¹ Kaşkay Türkçesinde **ōbur** ~ **owbur** kelimesi ile Farsça **owburda** آب برده “suyun aşındırdığı yer, küçük dere” (<ab “su” + burde “götürmüş”) kelimelerinin karışması ve birbirlerini etkilemeleri muhtemeldir.

³² Tkm. **bōr** “tebeşir, kil”, Yakutça. **bōr** “sarı ve beyaz toprak” ~ Moğolca **boro**.

Kşk. *şor* ~ *şör* شور ~ *şoraket* “çorak” ~ *çorak* “tuzlu yer” ~ Far. *şūr* شور “tuzlu”.

Kşk. *qūt* قوت “yiyecek, şey” ~ Far. *qūt* قوت “yiyecek”.

2. Türkçe /ō/ sesi bazı örneklerde, Farsçada /ū/ sesine denk gelmektedir:

Tr. *kōse* کوسه “köse, sakalsız” ~ Far. *kūse* کوسه “köse, sakalsız”.

Tr. *kōs* کوس “büyük davul, savaş davulu” ~ Far. *kūs* کوس “büyük davul, savaş davulu”.

Tr. *çōp* چۆپ “ağaç kırıntıları, çöp” ~ Far. *çūb* چوب “ahşap, tahta”.

3. Türkçe /ū/ sesi bir örnekte Farsça /ow/ sesine dönüşmüştür:

Tr. *ūç* اوج > Far. *ōwç* اوج “uç, üst, doruk”. [DLT *ūç*, Trkm. *ūç*, Hlç. *hūwç*, Azb. *uc* (Tekin 1995:179)].

4. Türkçe kapalı /é/ ya da uzun kapalı /ē/ sesli sözcükler, Farsçada /ī/ sesine denk gelmektedir:

Tr. *ēl* ائل ~ Far. *īl* ایل “el, aşiret, göçebe”. [DLT *īl* (Tekin 1995:181)].

Tr. *tēz* تیز “tez, hızlı, erken” ~ Far. *tīz* تیز “hızlı”

Tr. *hēç* هنج ~ Far. *hīç* هیچ “hiç”.

Tr. *kēş* کنش ~ Far. *kīş* کیش “okluk”. [AT *kēş* “sadak, okluk”, DLT *kīş* (Tekin 1995:185)].

SONUÇ

1. Kaşkay Türkçesinde Ana Türkçe döneminden kalan birincil uzunlukların bir kısmı korunmuş, bir kısmı düzenli ve anlamlı bir şekilde başka fonetik olaylara yol açmış, bir kısmı ise kısalmıştır. Birincil uzun ünlülerin niceliğindeki değişme; *ikizleşme*, *öndamaksıllaşma*, *ötümlüleşme*, *türeme*, *düzleşme*, *genişleme* ve *daralma* gibi ses olaylarına yol açmıştır. Kaşkay Türkçesinde birincil uzunlukların en belirgin, güvenilir ve istinat edilebilir belirtisi *ünsüz ikizleşmesidir*. Bu ikizleşmelerin birincil uzun ünlülere denk gelmesi oldukça düzenlidir ve eskiden böyle bir uzunluğun olduğuna delalet edebilir.

2. Ana Türkçede olan birincil uzun /i/ sesi, birçok örnekte Kaşkay Türkçesinde /é/ (kapalı /e/) sesine denk gelmektedir. Bu denklik, bazı /é/ seslerinin birincil uzunluklarla ilgili olması açısından önemlidir ve Türk dilinde bazı /é/ seslerinin ortaya çıkmasına açıklık getirebilir.

3. İlginç ve dikkate değer bir detay ise birincil uzun ünlüleri koruyan Türk Lehçelerinin coğrafi konumu ve dağılımıdır. Birincil uzunlukları daha iyi koruyan Türk Lehçeleri, genelde Türk dünyasının veya kendi lehçe grubunun uç bölgelerinde bulunan kıyı veya izole Türk Lehçeleridir: Yakut Türkçesi Asya'nın en kuzey ve doğu bölgesinde, Türkmen Türkçesi ve Horasan Türkçesi Oğuzcanın doğusunda, Kaşkay Türkçesi Afşar Türkçesiyle birlikte Türk Lehçelerinin en güney bölgesinde ve Halaç Türkçesi başka Türk dillerinden soyutlanmış izole bir Türk Lehçesidir. Bu listeye Çin'in ortalarında bulunan Salar Türkçesi, Doğu Avrupa'da bulunan Gagavuz Türkçesi, Kırım Tatar Türkçesi ve Asya'nın en batısında bulunan Türkiye Türkçesi ve Anadolu ağızlarını da eklemek mümkündür. Bu husus kıyı veya izole Türk dillerinin daha muhafazakâr bir tutuma sahip olmasıyla ilişkilendirilebilir.

3. Kaşkay Türkçesinin bazı birincil uzunlukları korumuş olması ve bu uzunlukların başka fonetik olaylara yol açması gerçeğinden şöyle anlaşılıyor ki Türk Lehçe grupları arasında, Oğuz grubu “Türkçe birincil uzun ünlüleri” daha iyi korumuştur. Bu özellik, Ana Türkçe ile derin bağları olan Oğuzcanın sanıldığından daha eski, daha köklü ve daha muhafazakâr bir Türk dili olduğunu desteklemektedir, ayrıca dil-toplum-tarih ilişkileri açısından Oğuzların Eski Türkler arasında köklü ve önemli bir kitle olduğu anlamına gelebilir.

KAYNAKÇA

- Alimova, C. (2007). "Kırgız Türkçesinde Asli Ünlü Uzunlukları", *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, 2/2, s.28-40
- Alkaya, E. (2008). "Sibirya Tatar Türkçesindeki Uzun Ünlüler Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, 3/4, s.19-41.
- Arat, Reşid Rahmeti. (1987) Makaleler I (Haz. Osman F. Sertkaya). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, s.799.
- Atalay, Besim. (1998) Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I. Ankara: TDK Yayınları.
- Atalay, Besim. (1998) Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi II. Ankara: TDK Yayınları.
- Atalay, Besim. (1998) Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi III. Ankara: TDK Yayınları.
- Atalay, Besim. (1998) Divanü Lûgat-it-Türk Dizini "Endeks" IV. Ankara: TDK Yayınları.
- Başdaş, C. (2006). "Türkiye Türkçesinde Asli Uzunluk Belirtileri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 52 (2004/2), s.19-30.
- Caferoğlu, Ahmet. (2011) Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü. Ankara: TDK Yayınları.
- Clauson, Gerard. (1972) An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish. Oxford: Oxford University Press.
- Doerfer, G. (1969). "İran'daki Türk Dilleri", *Türk Dil araştırmaları Yıllığı Belleten*, s.1-11.
- Doerfer, G. (1992). "İran'daki Türk Dilleri Üzerine", *Türk Dili*, s.451-489.
- Doerfer, G. (2013). "Osmanlıcanın Oğuz Dili Dairesindeki Yeri ve Öncesi", (Karakaya, A. Çev.), *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 46/46, s.129-154.
- Doğan, T. (2021). "Kaşkay Türkçesinin Türk Dili Alanındaki Yeri", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 18/ 2, s.167-201.
- Durdari, Nowzer. (2009) *Büyük Kaşkay Eli'nin Siyasi Tarihi* (1. Baskı). Şiraz: Kaşkay Yayınları. دردارى، نوروز (۱۳۸۸). تاريخ سياسى ايل بزرگ قشقايبى، چاپ اول، شیراز، انتشارات قشقايبى.
- Eker, S. (2013). "Ana Türkçe Uzun Ünlülerin Kıpçak Dillerindeki Kimi İzlerine Dair", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Semih TEZCAN'a Armağan*, 13/13, s. 145-167.
- Ercilasun Ahmet Bican., Akkoyunlu Ziyat. (2014) Kâşgarlı Mahmut Dîvânu Lugâti't-Türk, Giriş Metin-Çeviri Notlar-Dizin., Ankara: TDK Yayınları.
- Erdem, M. D. (2003). "Anadolu Ağızlarında Görülen Birincil Ünlü Uzunlukları Üzerine", *Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları)* 27/II, s.79-110.
- Ergin, Muharrem. (2000) Orhun Abideleri (25. Baskı). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gülensoy, Tuncer. (2011) Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II. Ankara: TDK Yayınları.
- Gülsevin, G. (2009). "Eski Anadolu Türkçesi Ağızlarında Uzun Ünlüler Üzerine", *Dil Araştırmaları*, 5/5, s.39-56.
- Johanson L., Csató É. Á. (Editör) (1998) *The Turkic Languages* (Routledge Language Family Descriptions). London: Routledge, s.81-125.
- Korkmaz, Zeynep. (1992) Gramer Terimleri Sözlüğü. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2005). "Eski Anadolu Türkçesinde Asli Ünlü (Vocal) Uzunlukları", *Türk Dili Üzerine Araştırmala*, I. Cilt. Ankara: TDK Yayınları. s.443-458.

- Ligeti, L. (1942). Türkçede Uzun Vokaller, (Gökbilgin, T. Çev.), *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII, s.82-94.
- Mardani Rahimi, Esedullah. (2006) Qaşqayı Sözlüğü. Kum: Ensari Yayınları.
- Orkun, Hüseyin Namık. (1994) Eski Türk Yazıtları. Ankara: TDK Yayınları.
- Özeren, M. (2016). "Salar Türkçesinde Birincil Uzun Ünlüler", *Dil Araştırmaları*, 10/18, s.167-185.
- Pekacar, Ç. (2000). "Pamir Kırgız Türkleri Ağzında Aslı Uzun Ünlüler", *Bilig*, 14, s.75-85.
- Şahbazi, Şahbaz. (1989) Kaşkay Şiiri. Şiraz: Mustafavi Yayınları.
- Tekin, Talat. (1995) Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler (Haz. Mehmet Ölmez). Ankara: Simurg Yayınları.
- Tekin, Talat. (2010) Orhon Yazıtları (5. Baskı). Ankara: TDK Yayınları.
- Tuna, O. N. (1960). "Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Vokaller", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 8, s.213-282.
- Tuna, O. N. (1976). "Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler II", *Türkiyat Mecmuası*, 18/0, s. 280-314.
- Von Gabain, Anne Marie. (2007) Eski Türkçenin Grameri (Akalın, M. Çev.). Ankara: TDK Yayınları.
- Wilkins, Jens. (2021) Eski Uygurcanın El sözlüğü (Eski Uygurca-Almanca-Türkçe). Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen,

Kullanılan Çevrimiçi Ağlar

- <http://www.tdk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 06.11.2021)
- <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 23.11.2021)
- <https://www.nisanyansozluk.com/> (Erişim tarihi: 09.10.2021)
- <https://www.quword.com/etym/s/home> (Erişim tarihi: 19.10.2021)

SİMGELER

- / : ya, veya
- * : varsayılan/farazi kök
- > : önceki biçim > sonraki biçim
- < : sonraki biçim < önceki biçim
- ~ : denklik bildirir, biçim ve anlam olarak benzer veya denktir.

İŞARETLER

- /e/ : açık e sesi = İPA /æ/
- /ā/ : uzun a sesi
- /é/ : kapalı e sesi
- /ē/ : uzun açık e sesi
- /ē̄/ : uzun kapalı e sesi
- /ī/ : uzun i sesi
- /ō/ : uzun o sesi
- /ū/ : uzun u sesi

öé	: /ö/ sesinin bir varyantı olarak /ö/ ile /é/ arası ses
üi	: /ü/ sesinin bir varyantı olarak /ü/ ile /i/ arası ses
ūo	: hafif /u/ ile başlayan uzun /o/ sesi
/k̄/	: Çağdaş ve Tarihi Türk Lehçeleri için arka damak patlayıcısı
/q/	: Kaşkayı Türkçesi için arka/dip damak patlayıcısı [ق] = IPA /q/
/ŋ/	: arka/orta damak n'si [نگ] = IPA /ŋ/
/x/	: sızıcı hı sesi [خ] = IPA /x/
/w/	: çift dudak v'si [و]

Kısaltmalar

Alt.	Altay Türkçesi	Kkp.	Karakalpak Türkçesi
AN	Ana Türkçe	Kmk.	Kumuk Türkçesi
Azb.	Azerbaycan Türkçesi	Koyb.	Koybal Türkçesi
Bşk.	Başkurt Türkçesi	Krç. Blk.	Karaçay Balkar Türkçesi
CC	Codex Cumanicus	Krg.	Kırgız Türkçesi
Çağ.	Çağatayca	krş.	karşılaştırmız
Çuv.	Çuvas Türkçesi	Kşk.	Kaşkay Türkçesi
DLT	Divanu Lügati't-Türk	Kzk.	Kazak Türkçesi
EAT	Eski Anadolu Türkçesi	Lat.	Latince
ET	Eski Türkçe	Mog.	Moğolca
EUyg.	Eski Uygur Türkçesi	Nog.	Nogay Türkçesi
Far.	Farsça	Tat.	Tatar Türkçesi
Gag.	Gagavuz Türkçesi	Trkm.	Türkmen Türkçesi
Göktürk	Göktürk Yazıtları	Tr.	Genel Türkçe
Hlç.	Halaç Türkçesi	TT	Türkiye Türkçesi
Hou.	Houtsma	Tuh.	Et-Tuhfet'üz-Zekiyye fil'Lûgat'it-
Kar.	Karaimce	Türkiyye	
KB	Kutadgu Bilig	Yak.	Yakut Türkçesi
		YUyg.	Yeni Uygur Türkçesi

Extended Abstract

Qashqai Turkic is especially important in Oghuz research because it preserves some features of Old Oghuz. However, due to some problems, this Turkic language has not been thoroughly researched until now, and in many ways, the research of this Turkic language has been postponed until the 21st century. The existence and traces of primary long vowels in Qashqai Turkic are among the subjects worth investigating for better recognition of Qashqai Turkic. In Qashqai Turkic, some of the primary long vowels from the Old Turkic period have been preserved, some of them have been regularly and significantly evolved into other phonetic events, and some of them have been shortened.

The existence of primary long vowels in Turkic was first described in the 19th century by Otto Böhtling “Über die Sprache der Jakuten, St. Petersburg, 1851”, he revealed the long vowels and gemination in Yakut Turkic by comparing them with the language material of Misher Tatar.

Regarding the existence of primary long vowels, Osman Nedim Tuna joined Karl Foy regarding the spelling in the Orkhon Inscriptions and gave examples of the spelling of words such as *āt* “horse” and *āz* “a few” (Tuna 1988:218).

The Qashqai Turks came to the west with the migration of the Oghuz to Iran, Anatolia and the Caucasus starting from the 10th century and settled in central and southern Iran. Qashqai Turkic is the language of the Qashqai people living in southern Iran and originating from nomadic Turkic tribes. Qashqai Turkic is located in Southern Oghuz (Johanson 1998:82). Doğan argued that Qashqai Turkic is an independent Turkic dialect like other Oghuz Dialects (Doğan 2021).

Talat Tekin, mentioned the primary long vowels in Qashqai Turkic for the first time in Turkey (Tekin 1995:57-61).

The Qashqai Turks, who until recently were an isolated, introverted and traditional society and had a nomadic and animal-rearing lifestyle; Some of the features of society, culture, belief, thought and tradition of the Old Turks were preserved as well as some linguistic features of the Old Turkic. One of the reasons for the protection of these celebrities may be related to the lifestyle of the Qashqai Turks.

In the spelling of primary long vowels for example, اوت [ōt] “fire” is spelled the same as اوت [ot] “grass, herb, plant”, but in colloquial ways they are pronounced differently. Contrary to this situation, gemination arising from primary long vowels are generally the same and standard for all Qashqai dialects. For this reason, gemination is reflected in the written language. In gemination, the fact that consonants are in question and that they are more concrete and more recognizable than vowels have enable these sounds to be written down. For example: ايككى [ikki] “2”, قوززو [quzzu] “lamb”, اررى [arri] “clean”, اچچى [aççı] “bitter”.

The dialects of Qashqai Turkic constitute the main source of this study. In the study in addition to oral sources, Qashqai Poetry (1989) and Qashqai Dictionary (2006) were also used as written sources.

Here are some examples of primary long vowels: *āc* “hungry”, *ād* “name”, *āğ* ~ *āk* “white”, *ağāc* “tree, wood, stick”, *āğır* ~ *āgur* “heavy”, *āğır-* ~ *āgur-* “to ache”, *ārd* “back”, *bāl* “honey”, *bāş* “head, top, pioneer, leader”, *çāğ* “time, time, epoch”, *dād* “taste”, *dār* “narrow”, *dāş* “stone”, *dāz* ~ *tās* “bald”, *qāş* “eyebrow”, *sāğ* “opposite left, right, safe, healthy”, *sārı* “yellow”, *tānı-* ~ *tānu-* “to know”, *vārı* ~ *vāru* “all, complete”, *yād* “stranger”, *yāğ* “oil”, *yāğlı* “outlaw, rebel”, *dēli* “crazy”, *bēl* “waist”, *bēş* “5”, *dē-* “to say”, *ēl* “people, tribe, nomad”, *gēc* “late”, *gēñ* “wide”. Some examples of gemination arising from primary long vowels are as follows: *aççı* “bitter”, *akka* “father, grandfather, older brother”, *arri* “clean”, *caqqı* “knife”, *dirri* “alive, fast, quick”, *ikki* “2”, *itti* “sharp”, *qārri* “old woman”, *qättı* “solid, hard”, *qurru* “dry”, *quzzu* “lamb”, *durru* “thirty”, *sekkiz* “8”, *yazzi* “out, plain, area”.

Some phonetic features in Turkic-Persian language relations can be examined through borrowed words in both languages. The words borrowed from Turkic were written with a specific and generally regular spelling rule in Persian, and the spelling/forms of the word have been preserved until today. While there are nine (8+1: a, ä, i, o, u, ö, ü + é) vowels in general Turkic, there are six (ā, ī, ū, ä, é, o) standard vowels in written Persian.

tr. *tōr* تور ~ Far. *tūr* تور “1. net, tulle, trap, 2. wild”.

tr. *tōp* توپ ~ Far. *tūp* توپ “ball”.

tr. *kōç* قوچ ~ Far. *kūç* قوچ “ram”.

tr. *yōz* يوز ~ Far. *yūz* يوز “degenerate, savage”.

tr. *bōş* ~ بوش ~ Far. *pūç* پوچ “empty”.

kşk. *bōr* ~ بور ~ Far. *būr* بور “blonde”.

kşk. *kor* ~ کور ~ TT. *kör* “blind” ~ Far. *kūr* کور “blind”.

kşk., Tr. *şor* ~ شور ~ General Turkic *çorak* “saline field” ~ Far. *şūr* شور “salty”.

tr. *çōp* ~ چوپ “wood chips” ~ Far. *çūb* چوب “wood”.

tr. *ūç* ~ اوج “end, tip” ~ Far. *ōwc* اوج “top, climax”.

tr. *ēl* ~ ائل ~ Far. *īl* ایل “tribe, nomad”.

The results can be shown as; 1. In Qashqai Turkic, some of the primary long vowels from the Old Turkic period have been preserved, some of them have been regularly and significantly evolved into other phonetic events, and some have been shortened. Change in the quantity of primary long vowels; It has led to sound changes such as gemination, pro-velarization, derivation, flattening and widening. gemination is the most obvious and reliable indication of primary long vowels in Qashqai Turkic. It is quite regular for these gemination to coincide with the primary long vowels and may indicate that such a length existed in the past. In addition, the primary /ī/ sound in Old Turkic corresponds to the closed /é/ sound in Qashqai Turkic in many examples. This equivalence may indicate that some closed /é/ sounds develop from primary long vowels and offer new ideas about the emergence of some closed /é/ sounds in Turkic language. 2. An interesting and notable result is as follows: Turkic languages that preserve primary long vowels better are coastal or isolated Turkic languages, which are generally found in the fringes of the Turkic world or its own dialect group. Yakut Turkic is in the northernmost and eastern region of Asia, Turkmen Turkic and Khorasan Turkic are in the east of Oghuz, Qashqai Turkic and Afshar Turkic are in the southernmost region of Turkic languages, and Khalaj Turkic is an isolated Turkic language. It is possible to add Salar Turkic in the middle of China, Gagauz Turkic in Eastern Europe, Crimean Tatar Turkic and Turkish and Anatolian dialects in the westernmost part of Asia to this list. This issue can be associated with the fact that coastal or isolated Turkic languages have a more conservative attitude. 3. Based on the fact that Qashqai Turkic has preserved primary long vowels, it is possible to say that among Turkic languages groups, the Oghuz group better preserved “Turkic primary long vowels”. This point supports the Oghuz language, which has deep ties with the Old Turkic, more rooted and more conservative Turkic language than is thought. It can also mean that the Oghuz Turks were a deep-rooted and important mass among the Old Turks in terms of language-society-history relations.

